

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З МОЛОДИМИ
СІМ'ЯМИ В УМОВАХ МАЛОГО МІСТА»**

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.2318-сп
спеціальності: 231 – соціальна робота:
соціальна педагогіка

Корчак Катерина Максимівна

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор Гура О.І.

Рецензент: _____

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 67 с., 1 рисунок, 60 джерел, 3 додатки.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи з молодим сім'ями в умовах малого міста.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз соціологічних, психологічних і педагогічних досліджень у межах теми, що вивчається, аналіз документів, теоретичне осмислення передового соціально-педагогічного досвіду, його аналіз, синтез та узагальнення для розробки теоретичних основ соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями; емпіричні: анкетування, спостереження, бесіда, організація соціально-педагогічної діяльності, систематизація накопиченого досвіду; математичні методи для проведення дослідно-експериментальної роботи з обґрунтування й упровадження змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями, обробки та інтерпретації результатів дослідження.

Практичне значення дослідження полягає у розробці і впровадженні нових змісту (напрямів), форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями. Пропонований досвід організації соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста може знайти подальше застосування в розробці соціальними педагогами, соціальними працівниками, волонтерами, іншими суб'єктами соціально-педагогічної діяльності власних технологій соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями.

СІМ'Я, БАТЬКІВСТВО, ШЛЮБ, МОЛОДА РОДИНА, ГОТОВНІСТЬ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ, ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІМ'Ї.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Розділ 1. Теоретичні засади соціально-педагогічної роботи з молодю сім'єю.....	10
1.1. Аналіз стану дослідження проблеми у науковій літературі.....	10
1.2. Сучасна молода родина: поняття та проблеми.....	18
1.3. Нормативно-правова база роботи з молодю сім'єю.....	30
1.4. Сутність та зміст соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями.....	37
Розділ 2. Організація соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста.....	51
2.1. Сучасний стан молодих сімей та соціально-педагогічної роботи з ними в умовах територіальної громади.....	51
2.2. Розробка та впровадження змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста.....	56
2.3. Аналіз результатів дослідження.....	63
Висновки.....	66
Список використаних джерел.....	68
Додатки.....	73

SUMMARY

Korchak K.M. Social-Pedagogical Work with Young Families in a Small Towns.

The qualifying work consists of introduction, 2 parts, findings, list of literature (60 items), 3 addendums on 7 pages. The qualifying work volume is 80 pages long, 67 of them – body text.

The qualifying work gives an implementation and development of a new content (directions), forms and methods of socio-pedagogical work with young families.

The research object: Social and pedagogical work with young families.

The research subject: Content, forms and methods of socio-pedagogical work with young families in the context of a small city.

The research purpose: Theoretically justify and experimentally check the content, forms and methods of socio-pedagogical work with young families in the conditions of the small city.

The research tasks are:

- 1) on the basis of analysis of literature define concepts and problems of modern family;
- 2) to reveal the essence and content of socio-pedagogical work with young families;
- 3) identify and justify the content, forms and methods of socio-pedagogical work with young family in the conditions of a small city;
- 4) at the time of realization of experimental and experimental work check the effectiveness of the developed content, forms and methods of socio-pedagogical work with young family in the conditions of the small city.

The part 1 «Theoretical foundations of socio-pedagogical work with young family» shows that the improvement of practice of socio-pedagogical work with young families is impossible without searching, substantiation and realization of forms, methods, types of socio-pedagogical activity in this direction.

The part 2 «Organization of socio-pedagogical work with young families in the conditions of small city» provides the analysis of results and determination of efficiency of experimental and experimental work on development and introduction of the content, forms and methods of socio-pedagogical work with young families.

Key words: Family, fatherhood, marriage, a young family, a willingness to family life, the educational potential of the family.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження визначена, що проблема стійкості сім'ї одна з основних проблем сучасного суспільства. Сім'я, сімейні відносини, подружні стосунки були і залишаються об'єктом вивчення різних наук: філософії, психології, педагогіки, соціології, демографії та багатьох інших. Така увага до сім'ї, її становленню і розпаду, обумовлена величезним її значенням як соціального інституту, що визначає не тільки спосіб життя людей, але і якість потомства, здоров'я нації і держави, а також постійно зростаючої актуальності соціального замовлення, адже посилення дестабілізації сім'ї відзначають практично всі дослідники проблеми. Слід зазначити, що підтримка, турбота про сім'ю є найважливішим напрямком соціальної політики України. Актуалізація проблем сім'ї призводить до розробки та впровадження комплексних програм, спрямованих на соціальну, психологічну, медичну підтримку сімей. Одна з проблем при розробці таких програм виникає у зв'язку з відсутністю єдиної психологічної концепції, єдиного теоретичного підходу до сім'ї і які в ній відбуваються механізми, що забезпечують стабільність і стійкість.

Сім'я є найважливішим інститутом соціалізації особистості, історичної трансляції культурних, етнічних, моральних цінностей. «Сім'я – найближче і найдорожче для нашої батьківщини, а просторово – це місце найгарячіших зв'язків; духовно – це місце скоєного ідеалізму ...», тобто благодаті, безкорисливості, – зауважив російський філософ В. Розанов, який вважав сімейне питання найважливішим у суспільному житті.

Характер такого складного людського і соціального явища як сім'я визначається не тільки сімейними відносинами, але й суспільно-економічними, історичними, національними та іншими умовами. Сім'я розвивається і змінюється разом з суспільством, залишаючись найбільш стійким і консервативним його елементом. В даний час зміни соціокультурних умов різко посилюють протиріччя між сімейними і поза сімейними відносинами, які

нерідко визначаються як «ціннісна криза сім'ї».

Суспільство зацікавлене в духовній міцності сім'ї, здатної виростити біологічно і морально здорову дитину. Фізичне, соціальне, моральне здоров'я підростаючого покоління - це і здоров'я нації в цілому. Саме в сім'ї формуються основи особистості громадянина, його ціннісні установки й орієнтації, зміст яких відповідає потребам соціально справедливого, правового та економічно-ефективного суспільства. Сім'я ще до недавнього часу служила організуючим початком у виконанні індивідом власне основних сімейних функцій, була джерелом оволодіння людиною деяких трудових навичок і вмінь, що гарантувало успішну адаптацію в соціумі.

Сім'я є одним з найважливіших соціальних інститутів, що вимагає постійного наукового вивчення та супроводу. Вона з найдавніших часів була предметом пильної уваги філософів, істориків, демографів, соціологів та ін. Сім'я та сімейні відносини в наукових роботах розглядаються у декількох аспектах:

1) Соціально-психологічний аспект сімейних відносин відбиває типологізацію сімей, структуру, форми, стилі виховання, а також проблеми які виникають у сім'ях. Сім'я – це складне соціальне утворення. Дослідники визначають її як історично конкретну систему взаємовідносин між подружжям, між батьками та дітьми, як малу групу, члени якої пов'язані шлюбними чи родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, як соціальну необхідність, яка обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення.

Список найбільш значущих робіт у цій області відкривається роботами І. Бахофена, Л. Моргана, Д. Мак-Леннан, Ф. Енгельса, Е. Вестермарка. Серед вітчизняних дослідників необхідно назвати в першу чергу Ю. Семенова, Л. Файнберга.

2) Соціологічний аспект представляється роботами соціальних педагогів які розглядають сім'ю як мікрофактор соціалізації дитини, вивчають педагогічні можливості, зміст, форми соціальної роботи.

Серед сучасних досліджень інституту сім'ї особливо хотілося б виділити роботи А. Антонова та В. Медкова, які приділяють у своїй роботі пильну увагу соціології сім'ї. Серед вітчизняних авторів можна так само виділити роботи І. Григор'єва, Р. Немова, Р. Овчарової, Л. Виготського, та інших авторів.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями у територіальній громаді буде ефективною якщо:

- вона носитиме системно-комплексний характер;
- розроблятимуться та впроваджуватимуться різноманітні програми соціальної підтримки та надання соціальних послуг, об'єктивовані потребами молоді та можливостями громади щодо їх реалізації.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання дослідження:**

- 1) на підставі аналізу літератури визначити поняття та проблеми сучасної сім'ї;
- 2) розкрити сутність та зміст соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями;
- 3) визначити й обґрунтувати зміст, форми й методи соціально-педагогічної роботи з молодією сім'єю в умовах малого міста;
- 4) у ході реалізації й проведення дослідно-експериментальної роботи перевірити ефективність розроблених змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодією сім'єю в умовах малого міста; проаналізувати результати дослідження.

При виконанні роботи використовувались такі **методи дослідження:**

- теоретичні: аналіз соціологічних, психологічних і педагогічних досліджень у межах теми, що вивчається, аналіз документів, теоретичне

осмислення передового соціально-педагогічного досвіду, його аналіз, синтез та узагальнення для розробки теоретичних основ соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями;

– емпіричні: анкетування, спостереження, бесіда, організація соціально-педагогічної діяльності, систематизація накопиченого досвіду; математичні методи для проведення дослідно-експериментальної роботи з обґрунтування й упровадження змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями, обробки та інтерпретації результатів дослідження.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні та конкретизації поняття молода сім'я та соціально-педагогічні проблем сучасних молодих сімей, а також розкрити суть та змість соціально-педагогічної роботи з ними.

Практичне значення дослідження полягає у розробці і впровадженні нових змісту (напрямів), форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями. Пропонований досвід організації соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста може знайти подальше застосування в розробці соціальними педагогами, соціальними працівниками, волонтерами, іншими суб'єктами соціально-педагогічної діяльності власних технологій соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДОЮ СІМ'ЄЮ

1.1. Аналіз стану дослідження проблеми у науковій літературі

Сім'я – головна «комірка» суспільства. Вона відіграє надзвичайну роль у його життєдіяльності – через фізичну й соціокультурну зміну поколінь забезпечує можливість його існування. У сім'ї створюється найбільше суспільне багатство – людина. Тут вона народжується і формується як особистість. Це та клітинка, з котрої розпочинається будь-яка держава. Немає такої країни, де була б відсутня сім'я, сімейно-родинні відносини. Без неї неможливе відтворення населення, його соціалізація, і врешті-решт, неможливе утворення всіх інших соціальних інституцій. Саме рівень розвитку сім'ї разом із характером праці обумовлюють суспільний порядок, за яким живуть люди в різних державах, за різних часів.

Сім'я – одна з перших історичних форм соціальної спільності людей і соціальних відносин, елемент структури суспільства, його «осередок». Складність наукового визначення сім'ї як соціальна, обумовлена її тисячолітньою історією, недостатністю наукових досліджень людських спільнот і етапів їх розвитку в різних куточках нашої планети, численними науковими дослідженнями у її вивченні. Сім'я, як найдавніша людська система має історично визначену і непостійну форму відносин між подружжям, між батьками та дітьми, родичами. Загальної макротеорії сім'ї не існує саме через надзвичайну складність і багатогранність цього соціального об'єкту. Існують різні напрями та підходи при її аналізі.

Одними відомими мислителями і вченими сім'я розглядалася з біологізаторських позицій (Платон, Аристотель, Кант, Фіхте та ін), іншими – з еволюціоністських (Й. Бахофен, Дж. Мак-Леннан, Л. Морган, Ф. Енгельс,

М. Ковалевський, С. Шпилевський, Л. Штернберг та ін.) Серед найбільш відомих підходів до вивчення сім'ї: культурологічний – К. Циммерман, М. Мід; структурально-функціональний – Е. Дюркгейм, У. Огборн, Т. Парсонс; інтеракціоністський – Ф. Ле-Пле, Е. Берджесс, Ч. Кулі, Ф. Знанецький, Ж. Піаже, З. Фрейд, Дж.Г. Мід та ін.; конфліктологічний – К. Маркс, Ф. Енгельс, Хартманн, Софіліос-Ротшильд та інші; інституційний та груповий – А. Харчев, М. Мацковская, Н. Юркевич та інші. Кожен з підходів має свої вади і обмеження.

Проблема розуміння сім'ї як цілісного явища полягає в адекватності застосовуваних концепцій і термінологій. Необхідна наявність таких концептуальних конструкцій, які здатні зафіксувати характер і ступінь реалізації громадських функцій сім'ї на макрорівні в залежності від внутрішньогрупової взаємодії членів сім'ї, які одночасно прагнуть задовольнити і свої особисті потреби (А. Антонов, В. Медков). Цьому може відповідати системний підхід (М. Мацковская, О. Антонов, В. Медков) [3, 5].

Розгляд сім'ї як системи передбачає її аналіз на макро-і мікрорівнях в просторовому і часовому континуумі. Однак це перспективна мета, надзвичайно складна і здійснена лише загальними зусиллями багатьох фахівців і вчених, для досягнення якої необхідно вирішити дуже багато методологічних та методичних завдань.

Батьківство і спорідненість – специфічна форма відносин, притаманна сім'ї, і яка має як біологічну, так і соціальну основу. Зв'язок, що виникає в результаті народження нової людини, має біологічну природу і є природною. Але якщо біолого-генетичні зв'язки між людьми існують незалежно від того, чи знають про них люди або не знають, то соціально-родинні зв'язки існують тільки тому, що проходять через свідомість людей [37, 25].

Таким чином, наявність прав і обов'язків між родичами свідчить про соціальний характер їх зв'язку, обумовленості її соціально-економічними відносинами.

Біологічне і соціальне батьківство, як батьківство, так і материнство,

дублюється тільки в товариствах з моногамним шлюбом. У ранніх суспільствах при груповому шлюбі спостерігалось розділення біологічного і соціального материнства. Діти, народжені від різних жінок, належали одному роду, годували і виховувалися усіма жінками спільно, які виступали в цьому випадку у ролі громадських матерів. Мати була природною годувальницею. Соціальні відносини з утримання дітей матір'ю були біологічно обумовлені. І поняття про матір виникло як поняття про годувальницю [37, 25].

У. Ріверс, який досліджував дуально-родову організацію, прийшов до висновку, що спорідненість, досліджується етнографами, є соціальним ставленням, і його не можна плутати з біологічною спорідненістю. Поняття про батька також виникло як поняття про годувальника дітей. Поняття «батько» збігалось з поняттям «чоловік матері», але не як з її сексуальним партнером, а з тим, хто підтримував її економічно. Біологічне батьківство, або так зване породітельство, суспільством до уваги не приймалося і тому не мало суспільного значення [37, 28].

За даними дослідження П. Лавровського в 1869 р., у всіх індоєвропейських мовах початковим змістом слів, що позначають батька, було не породітель, а годувальник. Суспільство не могло б повноцінно розвиватися, якщо б турботи про потомство несли тільки жінки.

Ю. Семенов [37, 30] вказує на те, що в багатьох сучасних суспільствах існує лінійно-статична спорідненість, а, отже, і лінії походження, які пов'язують людину з обома батьками та їхніми родичами. Біологічне батьківство стало виступати в якості соціального лише тоді, коли чоловік став єдиним годувальником сім'ї. Це було пов'язано з виникненням і поширенням моногамного шлюбу. Необхідність містити потомство зумовила прагнення чоловіка знати напевно, що він є біологічним батьком кожної дитини, щодо якої він повинен нести соціальну відповідальність. Ті діти, які народжували поза шлюбом, чоловіками не підтримувалися [7, 150].

Сім'я, як мала соціально-психологічна група передбачає безпосередність спілкування між своїми членами, емоційність, нечисленність, спільність

побуту, взаємну моральну відповідальність та взаємодопомогу. Сім'я виступає як соціальний інститут. Оскільки і подружжя і батьківство регулюються соціально, то вони отримують державну і суспільну підтримку. У фахівців, що розглядають питання сім'ї та шлюбу з різних позицій (юристів, демографів, економістів, педагогів тощо), немає загального визначення сім'ї. Але не тільки тому, що прояви сім'ї багатолікі і сімейні відносини відрізняються великою складністю і багатогранністю, а й тому, що існує безліч критеріїв, які можна покласти в основу цього поняття (соціальне призначення, якість зв'язків, структура, принцип організації і т.д.).

Російський вчений А. Антонов дає таке визначення: сім'я – це група людей, об'єднаних подружньо-родинними зв'язками, які спільно здійснюють відтворення населення і забезпечують спадкоємність поколінь, а також соціалізацію дітей і підтримання членів групи. Він стверджує, що лише наявність подружніх, родинних і батьківських відносин породжують сім'ю. Якщо будь-які з цих відносин відсутні, то це вже не сім'я, а сімейна група.

Більш широке тлумачення поняття «сім'я» дає російський соціолог А. Харчев. Він вважає сім'ю історично-конкретною системою взаємовідносин між подружжям, між батьками і дітьми, малою групою, члени якої об'єднані подружніми й родинними відносинами, спільним побутом і взаємною моральною відповідальністю за виховання дітей, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення.

Найбільш повними є визначення соціологів, які розглядають родину в соціальному контексті. Сім'я – це соціальний інститут (за характером впливу суспільства на шлюбно-сімейні відносини) і в той же час володіє історично зумовленою організацією мала соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними чи родинними відносинами, спільністю побуту, взаємною відповідальністю, що детерміновано соціальною потребою у відтворенні людського роду, як фізичного, так і духовного оновлення суспільства. Це одна з варіацій самого поширеного у вітчизняній літературі визначення, авторами якого є відомі

соціологи О. Конт і М.С. Мацковська [3, 7].

Сім'я може бути заснована на шлюбі, близькому (кровне) споріднення і на факт усиновлення (удочеріння). Остання підстава є винятком із загального правила виникнення сім'ї на основі шлюбу або близького споріднення. Сім'я може включати в себе шлюбну пару, а може і не включати.

У другій половині ХХ століття широке поширення отримали неповні сім'ї, які виникли внаслідок розлучень і позашлюбних народжень, і наявність подружньої пари перестало бути обов'язковим компонентом сім'ї. Відмінність сім'ї від шлюбу полягає не тільки в кількості суб'єктів відносин, але і в якості цих відносин.

Як соціальна організація сім'я відрізняється від шлюбу тим, що ці відносини мають багатосторонній і різновекторний характер. Вони спрямовані на задоволення різноманітних потреб членів сім'ї, на виконання багатьох соціальних та індивідуальних функцій. Сім'єю можна назвати і чоловіка з дружиною, якщо їх відносини ширші, ніж шлюбні. Іншими словами, при розділі понять шлюбу і сім'ї не можна обмежуватися тільки кількісними характеристиками, необхідно враховувати і якісну відмінність між ними [12, 45].

У соціологічній літературі досить часто проводять розмежування понять «шлюб» і «сім'я». Терміном «сім'я» прийнято позначати соціально-правові аспекти соціально-родинних відносин, інституалізацію відносин між чоловіком і дружиною як громадянами держави.

Шлюб – це історично змінюється соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, за допомогою якої суспільство:

- впорядковує і санкціонує їх нове життя та
- встановлює їхні подружні та батьківські права й обов'язки.

Як соціально-правовий інститут сім'я охороняється законом. Правове регулювання шлюбно-сімейних відносин важливо як для громадян, так і для держави. Громадяни отримують захист від держави у разі порушення своїх прав (наприклад, витребування через суд матір'ю аліментів на дітей від

розірваного шлюбу з батьком, який ухиляється від виконання свого обов'язку матеріально забезпечувати дітей). Держава ж за допомогою юридичних норм встановлює права та обов'язки осіб, які виконують відповідальні громадські функції (перш за все народження і виховання дітей), тим самим, здійснюючи контроль в області шлюбу і сім'ї.

За формою розрізняють нуклеарні і розширені сім'ї. Під нуклеарною розуміється сім'я, що складається з ядра – двох поколінь: батьків і дітей. Розширеною називають сім'ю, яка має у своєму складі окрім подружньої пари та їх дітей, інших родичів. Соціальна сутність сім'ї визначається двома основними функціями, які вона виконує в суспільстві: репродуктивної та первинної соціалізації нового покоління, що здійснюється у найінтимнішій формі із самого народження людини.

Сім'я є єдиною групою, яка збільшується завдяки народженню дітей, а не у зв'язку з прийомом нових членів (усиновлення – виняток). Соціальне призначення сім'ї пов'язане з тим, що вона підтримує біологічну безперервність суспільства шляхом здійснення батьківських прагнень; забезпечує задоволення первинних, біологічних потреб своїх членів в їжі, теплі, цілісності тіла і організму та ін, необхідних і для їх соціальної діяльності, а також вторинних, соціальних – задовольняє емоційні потреби своїх членів і підтримує їх емоційно-психологічну стабільність; передає культурну спадщину новому поколінню та формує в нього норми співжиття у суспільстві; здійснює первинний соціальний контроль за поведінкою своїх членів; зумовлює соціальне становище дітей. Все це свідчить про необхідність існування сім'ї для нормального функціонування суспільства. Відповідно до потреб, які задовольняються в сім'ї, виділяють її функції: репродуктивну, соціалізації, економічну, господарсько-побутову, рекреаційну, емоційну, комунікаційну, сексуальну, первинного соціального контролю та ін.

Можна стверджувати, що цінність сім'ї, як певної спільноти людей, є невиліковним. Вимоги до сім'ї в різні часи висуваються різні, але потреба в ній зберігається завжди.

Як стверджував у незапам'ятні часи апостол Павло, лише рідкісні люди здатні вести самостійне життя. Переважна ж більшість сімей потребує опори, від близьких людей. Природа наділила людину певним набором психологічних потреб, які найбільшою мірою реалізуються тільки в сім'ї. Сім'я покликана запобігати дезінтеграцію особистості, є амортизатором між суспільством і індивідом. У сім'ї існують три основних види відносин: подружжя, батьківство, спорідненість. Члени сім'ї зазвичай живуть під одним дахом і ведуть спільне господарство. Відносини між членами родини визначаються їхніми почуттями один до одного, сімейними ролями, традиціями, нормами права і релігії [5, 41].

Сім'я і суспільство взаємопов'язані. Еволюція сім'ї як соціального інституту зумовлена розвитком суспільства, специфікою соціально-економічних і соціально-політичних процесів. При цьому шлюбно-сімейні відносини мають відносну самостійність, тому що крім об'єктивних, зовнішніх факторів на сім'ю впливає ряд інших обставин, зокрема, морально-психологічні характеристики індивідів. У зв'язку з тим, що у багатьох людей сім'я сьогодні асоціюється перш за все зі спільністю близьких людей, морально-психологічна та емоційна сторони сімейного життя набувають все більшої значимості. При цьому сім'я може сприйматися індивідами у двох значеннях. По-перше, коли двоє або більше осіб створили для себе тепле інтимне середовище проживання, яку вони розглядають як сімейну групу. Це оточення, з яким вони зазвичай розділяють спільний життєвий простір, обов'язки, виконуючи різноманітні ролі і функції. Сім'я в даному випадку пов'язана з поняттями тепла і близькості за принципом «тут і тепер». В іншому значенні сім'я сприймається як група родичів, пов'язаних кровними узами по вертикалі і по горизонталі, тобто ця спорідненість поколінь і сукупність всіх родичів – як живих, так і мертвих. Наявність такої родини, усвідомлення своєї причетності до неї вкрай важливо для людини в психологічному плані, незалежно від того, підтримує він з нею близькі відносини чи ні. Важливість цього пов'язана з необхідністю знати своє коріння, своє походження, відчувати свою причетність до майбутнього. Таке

трактування сім'ї поглинає і нормативну, традиційну модель (шлюбні, батьківські і родинні зв'язки), і відхилення від неї, наприклад, неповні, бінуклеарні сім'ї. У сучасних суспільствах виконання найважливіших функцій традиційної сім'ї – народження дітей і виховання підростаючого покоління – можуть переходити до інших форм сім'ї [37, 25].

Таким чином, сім'я як засноване на шлюбі та кровній спорідненості об'єднання людей, пов'язане спільністю побуту та взаємною відповідальністю, є головним соціальним інститутом людського суспільства.

Сім'я більш складна система відносин, ніж шлюб, оскільки вона може об'єднувати не тільки подружжя, але і їхніх дітей, а також інших родичів, тому родина не просто шлюбна група, а соціальний інститут, тобто система зв'язків, взаємодій і відносин індивідів, які виконують функції відтворення людського роду і регулюючих всі зв'язки, взаємодії і відносини на основі певних цінностей і норм, схильних великому соціальному контролю через систему позитивних і негативних санкцій.

Сім'я як соціальний інститут проходить ряд етапів, послідовність яких складається у сімейний цикл або життєвий цикл сім'ї, на кожному етапі сім'я володіє специфічними соціальними та економічними характеристиками.

З 1970-х у європейських індустріальних і постіндустріальних країнах зростає число людей, які в змозі на базі високоефективної економіки і високорозвиненого ринку послуг і товарів забезпечити відтворення населення без вступу в шлюб і створення сім'ї в її звичайному розумінні. Це ще одне свідчення того, що протягом історії сімейні форми видозмінюються. Сімейна форма, що підходить одному поколінню, може не підходити іншому. Перехід від однієї сімейної структури до іншої пов'язане з приведенням її у відповідність з новими соціальними обставинами і потребами членів сім'ї і даного суспільства, тому поява нових сімейних форм та їх розмаїття не означає патологію. Більш того, застигла форма і стабільність сім'ї як критерії її оцінки дуже сумнівні, тому що постійний рух і мінливість є більш притаманними сім'ї як до живого організму, ніж стійкість і нерухомість. Всі процеси, що

відбуваються в суспільстві, впливають на сім'ю і її структуру. Сьогодні родина більше, ніж раніше, підкоряється вимогам суспільного виробництва. Піклуючись про індивіда, про його особистісний потенціал, вона знаходиться під пресом вимог ринкових відносин і повинна рахуватися з ними. Будучи суспільним інститутом, сім'я повинна створювати і формувати індивідів, які відповідають існуючим суспільним очікуванням і в змозі активно брати участь у суспільному житті. Крім цього, у світлі нових походів до осмислення розвитку людського потенціалу (феміністського, гендерного та ін) актуалізується і нове уявлення про чоловіків і жінок, їх призначення в сім'ї та суспільстві, тобто сім'я повинна бути тим середовищем, яке допомагає хлопчикам і дівчаткам, жінкам і чоловікам повніше самореалізуватися, стати досконалішими і через них зробити суспільство більш гармонійним.

1.2. Сучасна молода родина: поняття та проблеми

У процесі вивчення проблем молодого сім'ї дослідники, у першу чергу, стикаються з труднощами, пов'язаними із визначенням поняття «молода сім'я». Насьогодні не існує однозначного тлумачення цього поняття. Окрім загальних рис, що характеризують поняття молодого сім'ї як сім'ї взагалі (наявність шлюбу, здійснення життєдіяльності на основі спільного економічного, побутового, морально-психологічного укладу, взаємна відповідальність), визначення поняття має свої «специфічні» критерії, яких дотримуються дослідники у процесі вивчення молодого сім'ї. Саме відсутність єдиних чітко визначених та загальноприйнятих критеріїв значно ускладнює визначення поняття молодого сім'ї.

Так, якщо основним критерієм обрати термін сумісного проживання, то в групу молодих сімей можна віднести й ті сімейні пари, які перебувають у віці 30-50-ти та більше років, але уклали шлюб недавно. Якщо за основу брати вік подружжя до 30 років, то такі сім'ї також відрізняються терміном сімейного

життя. В одній групі можуть бути молодята, чий вік не перевищує 20-25 років, а сімейний стаж налічує 1-2 роки, з одного боку, і подружжя у віці 25-30 років, що мають кілька дітей та 8-10 років сімейного життя, з іншого [1; 2; 14].

Статус «молодої» сім'ї може визначатись на основі віку чоловіка та дружини з урахуванням загальноприйнятого вікового цензу молоді, але у цьому випадку дослідники стикаються з чисельними прикладами одруження між людьми різного віку (чоловік набагато старший від дружини і навпаки). Тоді вихід подружжя з молодіжного віку відбувається в різний час, що також ускладнює можливість класифікувати сім'ю як молоду.

А. Губенко вважає, що складність визначення поняття «молода» сім'я пов'язана з тим, що вік тих, що беруть шлюб, має широкий діапазон і однозначно не відповідає визначеному віку. Він пропонує у цій класифікації за основу брати тривалість подружнього життя і відносить до неї подружжя, сімейний стаж яких налічує 10 років. Проте інші дослідники мають інші думки: за Т. Гурко – це 3 роки; В. Лисенко – до 4-х років; І. Каткова, Б. Урланіс – до 5 років. Л. Гордон, Є. Груздева відносять до «молодої» сім'ї те подружжя, яке за віком молодше 40 років і не має дітей. А. Антонов «молодою» вважає сім'ю, у якій вік дружини і чоловіка не перевищує 30 років, а тривалість їх сумісного життя 5 років. В. Зацепін визначає молоду сім'ю за терміном, який не перевищує 3 роки сумісного життя і поділяє його на три етапи:

- 1) сім'ю молодят (етап минає із закінченням «медового місяця»);
- 2) молоду сім'ю (від «медового місяця» до початку вагітності дружини);
- 3) сім'ю, що чекає дитину [3, 24].

За думкою В. Постоного «молода сім'я» – це період у житті людини, який характеризується відчутною зміною умов духовного спілкування, що найменше двох людей незалежно від їх віку, поєднанням їх економічної взаємодії, що позначається на створенні матеріальної бази сім'ї, активному дітону народженні та освоєнні виховної функції [30].

Згідно зі словником «Сімейне виховання» «молода сім'я» – подружня пара з дітьми чи без них; шлюб перший; термін сумісного проживання – до 5

років; вік – не більше 30 років [40].

Т. Алексеєнко вважає, що для характеристики молоді сім'ї найбільш суттєвими показниками є: молодий вік подружжя, наявність дітей та недовготривалість сімейного життя, що зумовлюють обмеженість сімейного і батьківського досвіду. Дослідник при вивченні даного поняття враховує вік дітей не до 5 років, а до їх вступу до школи, оскільки, за його думкою, саме з цього моменту розпочинається новий етап соціалізації сім'ї. Таким чином, Т. Алексеєнко визначає молоду сім'ю як сім'ю від першого шлюбу, де є діти дошкільного віку і вік батьків не перевищує 30 років [2].

Кожен з цих підходів є суб'єктивно обґрунтованим з точки зору конкретного дослідника і має право на своє існування. На нашу думку, на сьогодні найбільш об'єктивне тлумачення поняття «молода сім'я» дає А. Капська. Вона визначає молоду сім'ю як соціальну групу, у якій вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років; формується на визначенні юридичної форми шлюбу або співжиття на підставі взаємодовіри; здійснює життєдіяльність на основі спільного побуту, матеріально-економічної взаємодії, народженні і вихованні дітей [34; 35].

Це визначення включає декілька важливих моментів. По-перше, дане визначення відображає у собі нині посилену тенденцію до створення молодих сімей без юридичної реєстрації шлюбу, так званих громадянських шлюбів. Цей факт не повинен залишатися поза увагою дослідників, оскільки ця форма хоча і здається проблематичною в плані визнання її сім'єю, а не просто тимчасовим співжиттям, але тенденція часу діє на користь легалізації цієї форми. По-друге, критерій, що відображає вік подружжя визначається у відповідності з офіційно прийнятим життєвим циклом, що характеризує саме молодість: вік від 15 до 35 років [5, 36].

Визначивши поняття молоді сім'ї, можемо приступити до розкриття основних соціально-педагогічних проблем, з якими стикається молода сім'я і для вирішення яких вона потребує підтримки з боку держави та фахівців.

Створення сім'ї – це дуже відповідальний крок, для якого необхідна певна

готовність молодят до сімейного життя, чого часто не враховують сучасні молоді люди.

Готовність до сімейного життя включає в себе соціально-моральну зрілість, економічну самостійність, здоров'я і т.д. Соціологічні дослідження показують, що раннє укладення шлюбу є важливим фактором, що впливає на задоволеність відносинами між подружжям. Створити сім'ю можна і у 18 років, але найбільш сприятливий з медичної точки зору вік вступу в шлюб – 20-22 роки для дівчат і 23-28 – для юнаків (враховується і той факт, що чоловічий організм досягає повної зрілості пізніше жіночого).

Рівень моральної свідомості молодих людей – одне з важливих умов готовності до створення сім'ї. Воно проявляється в розумінні молодими людьми значущості сім'ї, в серйозному відношенні до шлюбу, у виборі супутника життя, в почутті відповідальності за створювану родину, у повазі до майбутнього чоловіка (дружину). Основним мотивом для створення сім'ї є любов. Але крім цього повинні бути присутнім і готовність до самостійності, почуття відповідальності, готовність до народження й виховання дітей.

Стабільна благополучна сім'я може функціонувати тільки при певній підготовці молодих людей до спільного сімейного життя. Молоді шлюби характеризуються початковим входженням у світ один одного, розподілом праці і обов'язків у сім'ї, вирішення житлових, фінансових і пов'язаних з веденням спільного господарства та побуту проблем, процесом набуття життєвого досвіду. Цей період шлюбного життя є самим важким і небезпечним з точки зору стабільності сім'ї.

У принципі, на сьогоднішній день сімей без конфліктів практично немає, але особливо це стосується молодих сімей. Конфліктними подружніми спілками називають такі, в яких між подружжям існують постійні сварки, де їхні інтереси, потреби, наміри приходять в зіткнення, породжуючи особливо сильні й тривалі емоційні стани. Конфлікт звичайно викликається якоюсь складною для подружжя проблемою.

Причини виникнення сімейних конфліктів може бути абсолютно різною.

Дослідження та вивчення соціально-педагогічних проблем молоді сім'ї є актуальними в умовах кризи інституту сім'ї в цілому. Необхідність дослідження проблем обумовлена, насамперед, пошуком умов раціонального їх вирішення та збереження молоді сім'ї.

Розглянемо більш детально проблеми молоді сім'ї, перш за все, пов'язані:

- з вихованням дітей;
- взаємовідносинами з генетичною сім'єю;
- сімейними конфліктами.

1. Відповідно до наукових досліджень, історичного досвіду розвитку сім'ї виховна функція сім'ї є провідною в системі функцій сім'ї. Проблему виховання в сім'ї, у тому числі і молодій, значно ускладнюють соціально-економічні перетворення в нашій країні, які проявляються в матеріальних труднощах, проблемах житлово-побутового характеру. Ураховуючи низький рівень підготовки до сімейного життя, відсутність досвіду виховання, зазначені вище проблеми та труднощі значно знижують виховний потенціал сучасної молоді сім'ї від якого залежить успіх виховання. Виховний потенціал являє собою комплекс факторів, умов, що визначають педагогічні можливості сім'ї. У якості компонентів виховного потенціалу сім'ї можна виділити такі складові:

- чисельність та структура сім'ї;
- психологічна атмосфера, характер сімейного спілкування;
- життєвий та професійний досвід батьків, рівень їх освіченості та педагогічної культури;
- розподіл обов'язків у сім'ї (в тому числі виховних);
- матеріальні та побутові умови сім'ї;
- організація сімейного дозвілля;
- взаємозв'язок з іншими соціальними інститутами [28, 56].

Отже, розглянемо складові виховного потенціалу молоді сім'ї більш

детально та проаналізуємо сучасні проблеми, які виникають у їх межах.

Зміна чисельності та структури сім'ї сьогодні, насамперед, обумовлена демографічною ситуацією в Україні, яка характеризується як кризова. В останні роки спостерігається тенденція до збільшення кількості сімей, які складаються з двох, трьох осіб.

Орієнтація батьків на бездітність, на жаль, на сьогодні розповсюджується на молоді подружжя, які найбільш здатні до дітонародження як кількісного, так і якісного. Ця тенденція обумовлена матеріально-економічними труднощами, духовно-матеріальною кризою серед молодого покоління.

Можна виділити ряд факторів, що обумовлюють скорочення чисельності сім'ї: низький рівень народження; тенденція до відокремлення молодих сімей від батьківських; розлучення; якість здоров'я населення та рівень розвитку медичного обслуговування у країні [22, 24].

Таким чином, відкладення народження дитини та орієнтація на народження однієї дитини призводить до обмеження молодих батьків реалізувати себе як вихователя своєї дитини та накопиченню педагогічного досвіду.

Наступним компонентом, що характеризує виховний потенціал сучасної сім'ї, є сімейне спілкування. Усі функції, які виконує сім'я, реалізуються у процесі спілкування.

Сімейне спілкування має свої особливості:

- інтимність, камерність, близькість партнерів;
- родина сприймає своїх членів багатогранно, повністю, допомагаючи кожному засвоювати та успішно виконувати ролі та обов'язки у «зовнішньому світі»;
- єдність процесів розвитку, навчання та виховання;
- завдяки родині, пристосування людини до нових соціальних умов або повна соціалізація відбувається у відносно стабільному соціальному середовищі [40].

Це – позитив сімейного спілкування. Проте є й негатив – особливості, які

ускладнюють стосунки, особливо між молодими батьками та дітьми:

- 1) у сім'ї людина послаблює контроль, не приховує роздратування, поганого настрою, відверта зі своїми близькими;
- 2) взаємодія у сімейному спілкуванні може бути обмеженою, оскільки члени сім'ї вже задовольнили свої комунікаційні потреби і прагнуть спокою;
- 3) спілкування в сім'ї відбувається на тлі щоденних турбот, що нерідко знецінює його зміст. Буденність стосунків, постійна заклопотаність батьків може бути нестерпною для дитини;
- 4) сімейні стосунки ускладнює відсутність у більшості молодих батьків психолого-педагогічних знань та досвіду організації стосунків;
- 5) недооцінка налагодження стосунків в родині призводить або до її розпаду, або до постійних конфліктів і ускладнень;
- 6) надзвичайно важливим компонентом спілкування є мова. Мова спілкування сучасних молодих батьків з дітьми має свої характерні ознаки: здебільшого вона непослідовна, з певною мірою роздратування, інколи нагадує муштру [40].

Отже, обмеження сімейного спілкування, збіднення його змісту, внаслідок зайнятості молодих батьків, пов'язаної з професійним навантаженням, навчанням (жінки-матері), дефіцит тепла та уважного ставлення один до одного, поступове зникнення сумісних форм корисної діяльності дитини і дорослих, емоційність сімейного спілкування, що здебільшого несе негативний відтінок, призводять до встановлення у сімейному оточенні нездорової психологічної атмосфери.

Значною кількістю досліджень виявлено, що чим молодше вік батьків, тим нижчий рівень виховного процесу, що відбувається у цій сім'ї. Саме молоді батьки стикаються з труднощами у виборі вірного стилю і тону спілкування з дітьми, забезпеченні їх нахилів та здібностей. Це створює проблему педагогічної культури сім'ї, яку ми розглядаємо як один з компонентів виховного потенціалу.

Під педагогічною культурою молодих батьків ми розуміємо достатню

підготовленість до виховання дітей в умовах сім'ї. Педагогічна підготовленість молодих батьків характеризується певною сумою (мінімумом) знань з психології, педагогіки, фізіології, гігієни; вміннями та навичками догляду за дитиною.

А. Алексеєнко виділяє три групи батьків, які характеризують рівень сформованості педагогічної культури. Їх характеристика включає такі показники: наявність і якість психолого-педагогічних знань, їх глибини, повнота і осмисленість, ступінь сформованості вмінь та навичок, ціннісне ставлення до дитини, стабільність зацікавленості до питань виховання в цілому [2, 53].

На жаль, педагогічна культура сучасних молодих батьків залишається на низькому рівні. Це обумовлено наявністю багатьох проблем, пов'язаних з функціонуванням молодої сім'ї: низьким рівнем моральної та матеріальної готовності молоді до створення сім'ї та виконання виховної функції; тенденцією до омолодження шлюбу і як наслідок відсутністю життєвого досвіду у молодих батьків; недооцінка молоддю ролі сім'ї у житті дитини і суспільства в цілому; відсутністю досвіду виховання у молодих батьків, пов'язаного з народженням дитини-первістка та орієнтацією на одну дитину, що не дозволяє відтворити природну школу підготовки батьків; професійна зайнятість батьків (особливо матері) та зменшення часу на спілкування та виховання дитини.

Одним з компонентів виховного потенціалу сім'ї є проблема розподілу обов'язків у сім'ї, зокрема виховних. Уже неодноразово зазначалося, що в процесі розподілення сімейних обов'язків спостерігається нерівне розподілення сімейних обов'язків між чоловіком та дружиною. Сьогодні жінки відчують на собі подвійне навантаження, адже вони виконують роль не лише матері, а й виступають рівноправним членом суспільства. Таке навантаження призводить до психічної та фізичної втоми і, як наслідок, жінка стає більш вразливою, заклопотаною, що не може не позначитися на психологічному кліматі у сім'ї, вихованні дитини.

Підвищена зайнятість, насамперед батька, а також і матері обумовлена необхідністю матеріально-економічного забезпечення сім'ї. Сьогодні молода сім'я опинилася в досить складних матеріальних та побутових умовах внаслідок низького рівня життя в країні, нестабільність заробітків. Аналізуючи матеріально-економічне становище сучасної молодої сім'ї, можна зробити висновок, що виховні можливості молодої сім'ї у значній мірі визначаються її матеріально-економічним становищем. Соціально-економічні перетворення досить суттєво вплинули на добробут української родини, особливо це позначилося на економіці молодих родин, що мають дітей. Гострою залишається проблема доступу до базових можливостей розвитку людського потенціалу: продуктивної зайнятості, освіти, медичного обслуговування.

Сьогодні істотною проблемою, у зв'язку з матеріальними негараздами, є проблема організації сімейного дозвілля. У сучасних умовах практично відсутні безкоштовні форми виховної роботи це гуртки та спортивні секції.

Дозвілля дітей стало серйозною проблемою останніх років і це призводить до того, що культурний розвиток дитини, і сім'ї в цілому, відходить на другий, а то і на останній план серед невідкладних сімейних проблем.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, слід сказати, що криза, у якій перебуває інститут сім'ї, поступово переходить в кризу сімейного виховання. Під дією об'єктивних та суб'єктивних факторів молоді батьки є нездатними якісно виконувати функцію виховання. Їх нездатність полягає здебільшого в наявності їх виховної діяльності багатьох педагогічних помилок, які в певній мірі ґрунтуються на економічній основі молодої сім'ї. Попередити значну кількість педагогічних помилок або пом'якшити їх вплив на особистість дитини, на нашу думку, допоможе вчасна цілеспрямована підготовка молоді до сімейного життя та батьківства, формування її педагогічної культури. Така робота повинна розпочинатись безпосередньо в сім'ях, коли і хлопчики і дівчатка на прикладі своїх батьків на високому культурному рівні засвоюватимуть ролі чоловіка і дружини, батька і матері, і продовжуватись в

дошкільних закладах, школі, у спеціальних консультаційних пунктах, службах сім'ї і школах молодих батьків.

Загальновідомо, що сім'я – важливий компонент мікросередовища, у якому відбувається соціалізація особистості. Окремі риси характеру та стилі поведінки батьків передаються в процесі сімейного спілкування [29], тому дуже важливим є те, який саме досвід набуває молодь в батьківській родині.

Важливим моментом взаємовідносин батьків і дорослих дітей є характер та інтенсивність допомоги, яку вони виявляють один одному. У нашій країні батьківська допомога одруженим дітям завжди була істотною, хоча в основному вона полягала у вихованні онуків. Сучасний важкий економічний стан обумовлює надання молодій сім'ї саме матеріальної допомоги. Виникає складна проблема: як проіснувати самим, і ще допомагати своїм дітям, що на наш погляд, сприяє високій діловій активності цієї вікової категорії (віком від 45 до 65 років), а також їх значному психічному навантаженню. Допомога батьків носить постійний характер і розглядається як норма поведінки. Недаремно молоді сім'ї вважають батьківську сім'ю надійною опорою в житті, дійсно в сучасних умовах стартові позиції значної частини молодих сімей не дозволяють забезпечити нормальну життєдіяльність лише силами молодого подружжя.

Наслідком подібної системи взаємовідносин між двома сім'ями є моральні і емоційні витрати. Досить юні батьки притримуються егоїстичної та споживацької психології, внаслідок чого їх діти позбавляються інтелектуального та морального впливу. Це обумовлено тим, що досить молоді люди, вступаючи до шлюбу, здебільшого є нездатними благотворно впливати на виховання власних дітей тому, що самі ще не досягли певного рівня соціальної зрілості, який дозволить їм виступати в ролі вихователів. У таких сім'ях вся система психологічних відносин складається не зовсім благополучно, що досить негативно впливає на розвиток дітей. У таких умовах є досить актуальною допомога з боку батьків, яка ґрунтується на участі у вихованні онуків, використанні власного педагогічного досвіду та допомозі

своїм вже дорослим дітям у вихованні власних дітей [19].

Отже, становлення молодої сім'ї неможливе без участі батьківської (генетичної сім'ї). Вплив батьківської родини на формування молодої сім'ї не є однозначним: він може бути, як позитивним, так і негативним. Взаємодія молодої сім'ї обумовлена, на наш погляд, двома чинниками: а) відсутністю власного досвіду сімейного життя у молодого подружжя; б) труднощами, пов'язаними із економічним становленням молодої сім'ї.

Окремою проблемою, з якою стикається сім'я, є проблема сімейних конфліктів. Взагалі, у процесі підготовки молоді до сімейного життя слід уникати думки про існування ідеальної сім'ї, у якій ніколи не існує проблеми конфлікту.

Психологічні аспекти функціонування молодої сім'ї підвищують здатність молодого подружжя до конфліктів. Так, сумісність шлюбних партнерів досягається не завжди і не одразу. Будь-який аспект несумісності проявляється у вигляді конфлікту.

З точки зору В. Сисенко, усі шлюбно-сімейні розбіжності можна поділити на три групи.

До першої групи можна віднести розбіжності, що виникають на основі неузгодженості, та несправедливого розподілу праці у сім'ї, різного розуміння прав та обов'язків, недостатнього внеску одного із подружжя в домашній труд та самообслуговування.

До другої групи можна віднести конфлікти, що базуються на хронічному незадоволенні будь-яких потреб одного із подружжя, або кожного з них.

До третьої входять сварки, що мають в основі недоліки у вихованні, характеру і особливості подружжя [13].

В. Сисенко дійшов висновку, що розбіжності та конфліктні ситуації ґрунтуються здебільшого на наступних причинах [23, 15]: незадоволеність сексуальних потреб одного із подружжя; незадоволеність потреби сили і значимості власного «Я» (порушення почуття власної гідності з боку іншого партнера, його неповажне відношення, образи, критика); незадоволеність

потреби одного з подружжя, або кожного з них у позитивних емоціях (відсутність лагідності, ніжності, турботи, уваги і розуміння, психологічне відчуження подружжя один від одного); пристосування одного з подружжя до спиртних напоїв, азартним іграм; фінансові розбіжності між подружжям (питання сімейного бюджету, утримання сім'ї, внеску кожного члена в її матеріальне забезпечення); незадоволеність у потребі взаємної допомоги, взаємопідтримці, потреби у співробітництві, пов'язане із розподіленням праці у сім'ї, веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми; різні потреби і інтереси проведення відпочинку, дозвілля, розбіжності у захопленнях.

Сьогодні психологи пропонують декілька варіантів вирішення конфліктів:

1) змушення – вольове нав'язування такого вирішення ситуації, яке задовольняє лише ініціатора конфлікту;

2) конфронтація – жоден з учасників конфліктів не бере до уваги позицію іншого, накопичується роздратованість, має місце наявність особистих образ;

3) уникнення вирішення протиріччя. У цілому такий варіант не можна назвати правильним – розв'язка лише відкладається, а конфлікт залишається. Але позитивним в даній ситуації є те, що з'являється час для обміркування претензій та прийняття рішення;

4) згладжування конфлікту – досить часто це дозволяє зняти напругу, побудувати нормальні відносини;

5) компроміс, тобто відкритий пошук раціонального та справедливого для обох сторін рішення [21; 27; 31].

Такі тактовні прийоми вирішення та попередження конфліктів повинні активно використовуватися в процесі підготовки молоді до сімейного життя. Необхідно навчати молодь, що готується до шлюбу, конструктивним правилам поведінки під час конфлікту.

Отже, ми розглянули найбільш актуальні проблеми молоді сім'ї, пов'язані з її функціонуванням та становленням, що дає нам можливість зробити наступні висновки:

1) Становлення та функціонування молодого сім'ї відбувається на фоні багатьох проблем психолого-педагогічного, соціально-економічного, медичного, правового характеру;

2) На процес становлення та розвитку молодого сім'ї впливають об'єктивні чинники, які обумовлені соціально-економічним становищем нашої країни та його впливом на життєдіяльність молодого сім'ї, точніше його впливом на якість виконання нею сімейних функцій;

3) Складність самостійного вирішення проблем молодим подружжям обумовлена суб'єктивними умовами становлення, що ґрунтуються на відсутності життєвого досвіду, недостатній соціальній зрілості, відсутністю психолого-педагогічних знань;

4) Протиріччя між наявністю проблем молодого сім'ї та обмеженою здатністю їх самостійного вирішення обумовлює необхідність надання кваліфікованої допомоги та підтримки з метою її збереження, зміцнення та подальшого розвитку.

1.3. Нормативно-правова база роботи з молодим сім'єю

За останні роки в Україні розроблено ідеологію та концептуальні засади державної сімейної політики, сформульовано ключові положення щодо відносин держави і сім'ї, прийнято законодавчу базу забезпечення правових гарантій суверенітету родини, балансу сімейних і суспільних інтересів, визначені заходи, пов'язані з реалізацією основних функцій сім'ї та захистом соціально вразливих їх категорій. З цією метою прийнято низку документів директивного та регулюючого характеру, спрямованих на забезпечення сприятливих умов розвитку сім'ї, підвищення авторитету та стійкості шлюбу, посилення ролі батьків та їхньої відповідальності за життєзабезпечення і виховання дітей, надання адресної комплексної допомоги малозабезпеченим сім'ям, забезпечення соціального захисту материнства і дитинства тощо.

Ставлення держави до проблем сім'ї визначено насамперед в основоположному законодавчому акті – Конституції України, де зазначається, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї [19, 48]. Конституцією України закріплюються і гарантуються також соціальні права щодо сім'ї, наголошується на тому, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді чоловіка та жінки. Кожен із подружжя має рівні права та обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їхнього повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацюючих батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [19, 51].

Тобто, за конституційними нормами України, сім'я охороняється державою, яка має створювати соціально-економічні та правові передумови для її нормального функціонування, розвитку, виховання та освіти дітей. На державу також покладається обов'язок утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування. Всім дітям гарантована рівність прав незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним.

Ідеологія державної сімейної політики розкривається у затвердженій Верховною Радою України «Концепції державної сімейної політики» (1999), розробка якої була спричинена потребами створення належних умов для життєдіяльності сім'ї. Концепція визначає загальну стратегію і пріоритетні напрями державної політики щодо сім'ї, передбачає здійснення цілісної системи заходів з урахуванням нових реалій: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії, усього того, що покликане зробити життя суспільства, кожної окремої сім'ї повнокровним та ефективним [18].

Серед засобів правового регулювання сімейних відносин, захисту сім'ї особливе місце належить Сімейному кодексу України. Цей документ закріплює традиційні для українського суспільства моральні цінності: добровільність шлюбного союзу між чоловіком та жінкою, що ґрунтується на взаємній довірі, повазі, на вільних від матеріальних розрахунків почуттях, на паритетних засадах любові й взаємопідтримки. У ньому утверджуються принципи

одношлюбності, рівності подружжя в сім'ї, відповідальності перед сім'єю її членів [43].

Серед основних положень слід також назвати установку на зміцнення сім'ї як соціального інституту і союзу конкретних осіб, захист прав матері й батька, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням. Відповідно до Сімейного кодексу України, регулювання сімейних відносин має здійснюватися з урахуванням права на таємницю особистого життя членів сім'ї, їхнього права на особисту свободу та недопущення втручання у сімейне життя, рівних прав подружжя, максимального урахування прав та інтересів дітей [43], визначених Конвенцією ООН про права дитини, іншими міжнародними актами, ратифікованими парламентом України.

Законодавчого оформлення в Україні набули також права і обов'язки подружжя: особисті та майнові. Особисті права не мають економічного змісту, вони тісно пов'язані з особистістю людини і не підлягають передачі комусь іншому. Однак здійснення зазначених прав без урахування інтересів один одного та дітей може в окремих випадках перешкоджати зміцненню сім'ї, а іноді призводити до її руйнування. Тому Сімейним кодексом України визначено, що питання виховання дітей та інші проблеми життєдіяльності сім'ї повинні розв'язуватися подружжям спільно і ніхто з них не має переваг перед іншим [43].

До сімейних стосунків за цим Кодексом належать також правовідносини між батьками та дітьми. За зловживання батьківськими правами, жорстоке поводження з дітьми та ухиляння від виконання своїх обов'язків з виховання чи утримання дітей до батьків можуть бути застосовані суворі санкції, зокрема обмеження чи позбавлення батьківських прав (за рішенням суду) [19].

У сучасних соціально-економічних умовах важливого значення набувають проблеми соціального захисту сім'ї. В цьому контексті зростає значення нормативно-правових актів, спрямованих на вдосконалення законодавчо-нормативної бази, яка забезпечувала б належний захист соціально вразливих сімей.

Нині в Україні існують різні види державної соціальної підтримки сімей з дітьми: грошова і натуральна допомога, соціальні пенсії, пільги, послуги тощо. Правове регулювання, призначення і виплата цих видів допомоги здійснюються на підставі Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської аварії».

Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» визначає загальні засади створення організаційних, соціально-економічних, політикоправових умов соціального розвитку молодих громадян України в інтересах особистості, суспільства і держави, встановлює певні пільги для молодих сімей. До них слід віднести грошову допомогу сім'ям, які мають неповнолітніх дітей; молоді сім'ї мають відповідні квоти при одержанні земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, які затверджуються органами місцевого самоврядування [43].

Порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям встановлено «Положенням про порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на реконструкцію і придбання житла», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001 р. [43].

Указом Президента України. «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики», крім цілеспрямованого виділення коштів, надання пільгових довгострокових кредитів, затверджується започаткування на телебаченні та радіо культурно-просвітницьких виховних програм для сім'ї, дітей, зміст яких має сприяти пропаганді здорового способу життя, ідей гуманізму, толерантності, національних та загальнолюдських духовних і моральних цінностей [37].

З-поміж інших нормативних актів, що регулюють питання соціального захисту сім'ї, слід виділити Закон України «Про прожитковий мінімум», укази Президента України «Про соціальний захист малозабезпечених громадян в умовах переходу на повну оплату вартості

житлово-комунальних послуг», «Про основні напрями політики щодо грошових доходів населення України», Постанову Кабінету Міністрів України «Про запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям» та «Положення про умови та порядок надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям». Ці акти передбачають поглиблення процесу надання адресної соціальної допомоги домогосподарству (сім'ям) як суб'єкту допомоги, що є новим явищем для України. Позитивним елементом тут виступає адресність допомоги, спрямованість на підтримку найменш забезпечених сімей [19].

З метою підтримки незахищених верств населення прийнятий Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000), який спрямований на реалізацію конституційних гарантій щодо права громадян на соціальний захист — забезпечення рівня життя не нижчого від прожиткового мінімуму шляхом надання грошової допомоги найменш соціально захищеним сім'ям, зокрема тим, які з поважних або незалежних від них причин мають середньомісячний сукупний прибуток, нижчий від прожиткового мінімуму для сім'ї [43].

Одним із важливих напрямів удосконалення програмно-нормативної бази з проблем сім'ї стала розробка комплексної програми «Українська родина», якою визначені засади та додаткові заходи щодо практичної реалізації державної сімейної політики. Головні завдання програми спрямовуються на поліпшення становища сімей, демографічної та соціально-економічної ситуації у країні, підвищення рівня духовних, моральних цінностей і авторитету української сім'ї, забезпечення сприятливих умов для її всебічного розвитку як основи стабілізації суспільства і зміцнення держави. Основні заходи із забезпечення реалізації програми передбачають створення сприятливих умов для повноцінного соціального, духовного, культурно-освітнього і морального розвитку та життєдіяльності української родини, захисту її фізичного здоров'я і соціальних прав у період глибоких, докорінних суспільно-політичних та економічних перетворень, економічної, духовної, культурної і міжетнічної

консолідації українського народу в єдину Українську родину [19]. У зв'язку з цим важливого значення набула координація дій галузевих та регіональних програм стосовно функціонування сім'ї в усіх її аспектах і проявах, зусиль державних органів, установ, міжнародних, громадських та інших організацій, різних конфесій у сфері економічної, соціальної, духовної, культурноосвітньої та виховної діяльності української родини.

Законодавством України встановлено також пільгове пенсійне забезпечення жінок, які народили 5 чи більше дітей та виховали їх до восьмирічного віку, а також матерям інвалідів з дитинства, котрі виховали їх до цього віку [30].

Політика держави щодо сім'ї підкріплена такими документами, як розпорядження Президента України «Про невідкладні заходи щодо надання допомоги багатодітним сім'ям», «Про заходи щодо поліпшення становища багатодітних сімей», «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних та неповних сімей» тощо.

На початку 2005 року було прийнято закон, відповідно до якого з 1 квітня всім породіллям виплачується вісім тисяч гривень впродовж дванадцяти місяців від дати народження дитини.

Питання охорони здоров'я сім'ї регулюються відповідними актами законодавства України, якими визначаються правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я громадян, особливо матері та дитини. Заохочення до материнства забезпечується організацією мережі жіночих, медикогенетичних та інших консультацій, пологових будинків, санаторіїв та будинків-відпочинку для вагітних жінок і матерів з дітьми, ясел, садків та інших дитячих закладів; наданням жінці відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, встановленням перерв у роботі для годування дитини; виплатою у встановленому порядку допомоги у зв'язку з народженням дитини і допомоги на час догляду за хворою дитиною; заборонаю застосування праці жінок на важких і шкідливих для здоров'я виробництвах, переведенням вагітних жінок на легку роботу із збереженням середнього заробітку; поліпшенням умов праці

та побуту; усуненням негативних екологічних чинників. З метою охорони здоров'я жінки їй надається право самій вирішувати питання про материнство [31].

У Законі України «Про охорону дитинства», зокрема у розділі III «Дитина і сім'я», закріплюються права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини. Держава надає батькам або особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні обов'язків щодо виховання дітей, захищає права сім'ї, сприяє розвитку мережі дитячих закладів [30].

Указом Президента України «Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні» пріоритетними напрямками соціальної політики визначено покращання демографічної ситуації у країні, забезпечення підтримки сімей з дітьми, посилення соціального захисту материнства і дитинства (вдосконалення нормативно-правової бази, розширення мережі служб репродуктивного здоров'я, планування сім'ї, медико-генетичного консультування, медичної допомоги жінкам під час вагітності та пологів; оснащення новітньою лікувально-діагностичною апаратурою дитячих лікувальних закладів; вирішення в установленому порядку питання про поступове наближення виплат допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку до прожиткового мінімуму та ін. [35].

Надаючи важливого значення поліпшенню становища сім'ї, охороні материнства та дитинства Кабінетом Міністрів України затверджена Постанова «Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства», якою передбачено комплекс дій, спрямованих на зміцнення сім'ї, створення належних умов для виховання дітей [19].

Важливе значення має нормативно-правове регулювання питань освіти та виховання дітей у сім'ї. Згідно із законодавством України, батьки зобов'язані забезпечити одержання дітьми повної загальної середньої освіти [30]. Правові питання освіти дітей, у тому числі в сім'ї, відображені в Законі України «Про освіту». Так, стаття 59 визначає, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості. На кожного з батьків покладається однакова

відповідальність за виховання, навчання та розвиток дитини. Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані створювати належні умови для розвитку природних здібностей дітей, сприяти здобуттю ними освіти в навчальних закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу [31].

Таким чином, можна стверджувати, що державна політика щодо сім'ї, що втілюється в Україні, має досить ґрунтовне нормативно-правове забезпечення. Водночас слід зауважити, що чинне законодавство не завжди відповідає реаліям і потребам сучасної родини, що висуває на одне з пріоритетних місць необхідність його подальшого коригування і вдосконалення.

1.4. Сутність та зміст соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями

Соціально-педагогічна робота з сім'єю – це система взаємодії соціальних органів держави і суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [38; 39].

Соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями полягає у забезпеченні соціальної профілактики сімейного неблагополуччя; здійсненні системи заходів, спрямованих на запобігання аморальній, протиправній поведінці дітей та молоді; наданні соціальної допомоги та послуг з метою реалізації програми роботи з молодістю сім'єю; наданні допомоги батькам у розв'язанні складних питань сімейного виховання; здійсненні соціальних послуг та соціальної реабілітації.

Основним змістом (або напрямками) соціально-педагогічної роботи з

сім'єю є соціальне обслуговування, соціальна профілактика, соціальна допомога, соціальний патронаж, соціальна реабілітація, надання їй соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформативно-консультативної, психотерапевтичної допомоги та підтримки з метою вдосконалення її життєдіяльності [15; 35; 36].

Соціальне обслуговування – вид соціальної роботи, який спрямований на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, протиріч сім'ї, що виникають у процесі її життєдіяльності через надання різноманітної допомоги неблагополучним сім'ям та її членам. Допомога означає надання сім'ям послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку, доборі роботи і працевлаштуванні, професійної підготовки, перепідготовки, освіти і професійної орієнтації; фізкультурно-оздоровчих послуг.

Обслуговування неблагополучної сім'ї реалізується через: організацію змістовного дозвілля, відпочинку, оздоровлення сім'ї, сімейну просвіту, навчання сімейному бізнесу, розробку планів розвитку сім'ї для удосконалення внутрішньо-сімейних стосунків, життєдіяльності і розвитку сім'ї і кожного її члена, консультування сім'ї, корекція сімейних стосунків. Обслуговування ґрунтується на цілісності і збалансованості державних, громадських та приватних соціальних програм [3, 105], на координації функцій соціальних працівників, суб'єктів соціальної роботи, спрямованих на усунення умов та причин виникнення проблем, а також системи заходів з профілактики сімейного неблагополуччя, конфліктів, розлучень, стресових станів; у формуванні відповідального батьківства, збереженні репродуктивного здоров'я молоді; в організації роботи щодо запобігання помилок, розрахунків у системі сімейного виховання [16; 26; 32].

Соціальна допомога має на меті надання різноманітних соціальних послуг сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню у сім'ї нормальної життєдіяльності. Соціальні послуги можуть мати інформаційний, консультативний характер, метою їх є

надання психолого-педагогічної, правової, соціально-медичної, матеріальної підтримки сім'ям. Завдання полягає у тому: щоб допомогти сім'ї в цілому і кожному з її членів справитися з повсякденними життєвими труднощами, проблемами [38].

Соціальні послуги спрямовані на допомогу у створенні й поліпшенні умов життєдіяльності сім'ї, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів. Це, насамперед, роз'яснення про пільги, що надаються молодим сім'ям, формування їхньої правосвідомості, відповідального ставлення батьків до батьківських обов'язків, надання різних видів соціальних послуг. Молодій сім'ї, неповнолітнім та молоді має бути гарантованим надання різного роду інформативних консультацій.

Молода сім'я потребує різних видів допомоги: з питань планування сім'ї, виховання та догляду за дітьми, адаптації щодо зміни зовнішніх умов, розробки індивідуальних сімейних стратегій, організації вільного часу сім'ї, налагодження сімейного побуту й господарства, удосконалення взаєностосунків у сім'ї тощо.

Соціальний патронаж – один з напрямів соціальної роботи, спрямований на постійне супроводження сімей, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності сім'ї.

Служба соціального патронажу діє на основі наступних принципів:

– системність. Цей принцип передбачає побудову процесу соціального патронажу. Як системи практичних дій, взаємозалежних і взаємопов'язаних в рамках єдиної програми. При цьому проблеми клієнтів розглядаються не ізольовано, а в контексті взаємозв'язків, взаємовідносин всередині їх сімей, виробничого та соціального оточення;

– комплексність. Програма соціального патронажу формується і реалізується на основі підходу, який передбачає використання не розрізнених заходів та заходів, а їх комплексу, тобто всього необхідного спектру соціальних послуг, об'єктивно відповідають інтересам клієнтів. Дотримання цього принципу виключає розробку програм, не адекватних важкій життєвій ситуації

клієнтів;

– оптимальне використання потенційно-позитивних резервів соціального, виробничого та сімейного оточення клієнтів. Служба соціального патронажу повинна виявляти в оточенні клієнтів своїх потенційних союзників, оцінювати наявні у них і не використовуються (або використовуються не повною мірою) творчі можливості, наводити ці можливості в дію, спиратися на підтримку родичів, друзів, колег знайомих клієнтів, здатних зробити внесок до рішення їх життєвих проблем. Одночасно служба соціальною патронажу приймає зусилля з мобілізації потенціалу тих систем (органів та установ), які можуть і зобов'язані допомагати сім'ям і дітям, але в силу різних причин поки що не роблять цього;

– зміцнення власного потенціалу клієнтів для самостійного вирішення своїх життєвих проблем. Служба соціального патронажу дбати, щоб сприяти клієнтам у оволодінні новими знаннями, вміннями і навичками, за допомогою яких вони мали б можливість здійснити самодопомога, незалежно від зовнішньої підтримки вирішувати свої особисті і соціальні труднощі. При цьому слід виходити з того, що причиною соціальної дезадаптації часто є недостатній рівень освіти та загальної культури. Біля окремо взятої соціальної служби немає можливості допомогти клієнтам вирішити це завдання, але для системи соціального патронажу це реально;

– пріоритет профілактичної спрямованості у процесі соціального патронажу. Служба соціального патронажу покликана якомога раніше виявляти небезпечні тенденції в соціальному здоров'я населення та купувати їх подальший розвиток, негайно приймаючи адекватні заходи. Необхідно домагатися усунення факторів соціального ризику, здійснювати превенцію кризових ситуації в родині і в дитячому середовищі;

– повага автономності сім'ї та особистості, яка отримує допомогу, її прав на вільний вибір свого шляху розвитку (якщо її спосіб життя не загрожує життю і здоров'ю дітей і найближчого оточення). Допомога служби соціального патронажу ефективна тільки тоді, коли сприяє підтримці, збереження та

позитивному розвитку сім'ї як цілісного утворення. Заходи щодо вилучення з сім'ї дітей чи інших її членів виправдані лише в тому випадку, коли вичерпали всі інші можливості;

– об'єктивна оцінка потреб сім'ї та особистості і надання допомоги в реально можливому обсязі, без прагнення до нездійсненим цілям, ідеалам і штучним зразкам. Служба соціального патронажу налаштовує клієнтів на відповідальний підхід до вирішення власних проблем, на прийняття життя у всій необхідності їх гідно долати. Фахівці служби повинні ставити перед своїми клієнтами реалістичні вимоги і завдання, виходити при цьому з реальних умов і бажання допомогти родині або особистості подолати типове для криз відчуження від світу, відкрити в собі внутрішні ресурси, стати творцем своєї долі і знайти гнучкість у відносинах з оточуючими;

– диференційований підхід до клієнтів, що представляють різні групи сімей і дітей. У практичній діяльності служба соціального патронажу виходить від того, які конкретні труднощі і проблеми клієнтів (насильство, злидні, неготовність до сімейного життя, алкоголізм, дитяча наркоманія, бездоглядність і т. п.), наскільки вони запущені, чи небезпечні і якою мірою склалася ситуація для сім'ї, дітей, найближчого оточення і широкого соціуму;

– адресний характер. Соціальний патронаж адресується і надається конкретним сім'ям та дітям відповідно до характеру виникають у них соціальних і особистісних проблем і особливості ситуації, яка професійно діагностується як важка і небезпечна для них самих і навколишніх;

– взаємодія та сприяння, що полягає у створенні умов для усвідомлення клієнтами своєї позиції по відношенню до фахівців служби і спільну роботу з ними щодо коригування ситуації;

– розділення відповідальності між клієнтами і фахівцями на рішення кризової життєвої ситуації і поступова, але цілеспрямована, її передача клієнтам;

– створення умов для самостійного творчого освоєння клієнтами системи взаємовідносин з навколишнім світом і зі своєю найближчою середовищем, а також для здійснення особистісно значущих життєвих вчинків і вибору.

Поряд з цими специфічними принципами, діяльність служби соціального патронажу повинна будуватися з урахуванням загальних принципів роботи соціальних служб, які мають універсальний характер. Це принципи служіння клієнту; врахування його особистісних, психологічних, гендерних, вікових та фізіологічних особливостей; конфіденційності; відкритості для всіх нужденних; своєчасності надання соціальних послуг та ряд інших.

Соціальний педагог у разі необхідності переадресовує зібрані документи у відповідні служби соціального захисту [4, 57].

Отже, патронаж – це вид діяльності соціального педагога, який передбачає відвідування дитини вдома з діагностичною, контролюючою і реабілітуючою метою, який дозволить підтримувати тривалі зв'язки, своєчасно вивчити проблемні ситуації, надавати термінову допомогу [16; 35; 39].

Соціальна реабілітація спрямована на надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, які з'являються внаслідок тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово-психічних захворювань, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвихідності, беспорядності чи самотності. Об'єктами соціальної реабілітації є сім'ї, які опинились у кризовій ситуації: діти-інваліди та їх батьки; діти-сироти, жінки та діти, які зазнали різних форм насильства; безробітні, особи похилого віку [4, 64].

Реабілітація спрямована на конкретну особистість чи сім'ю, але у певному соціумі, що зумовлює вибір заходів для відновлення їх можливостей і потенціалу на основі врахування зв'язків з мікросередовищем, його особливостей.

Соціально-педагогічна реабілітація сім'ї повинна бути спрямованою на відновлення соціального і виховного потенціалу сім'ї, захист її прав у кризових

ситуаціях, що дозволить їй повернутися до функціональної спроможності у суспільстві, знайти мету життєдіяльності і місце у мікро- і макросередовищі, самостійно розв'язувати проблеми. Реабілітація здійснюється як фахівцями, так і самою особистістю у спільній діяльності, яка передбачає комплекс заходів, їх неперервність, інтенсивність, підпорядкованість меті, індивідуальність відбору, наступність, комплексність заходів, співпраця з клієнтом та його оточенням, здійснення заходів на початку виникнення проблеми, профілактика рецидивів. Реабілітація передбачає надання допомоги особистості чи сім'ї, поки вони не відновили свої функції, життєдіяльність. Ця допомога залежить від потреб клієнта, характеру його проблем. Відновлення організму і потенціалу людини у реабілітації передбачає наявність орієнтирів для виявлення меж і ступеня допомоги. Таким орієнтиром є якість життя – ступінь сприйняття окремою особою чи групою людей факту задоволення своїх потреб, наявність можливостей для досягнення щастя і самореалізації. Сюди належать умови життя людини, домашні обставини, задоволеність працею чи навчанням, оточення, соціальні та політичні умови [4, 66].

Вимірюється якість життя через оцінку таких показників, як:

- фізичний стан і функції;
- психологічна сфера (пізнавальна діяльність, емоційна сфера, самооцінка);
- рівень незалежності;
- соціальні стосунки;
- оточуюче середовище.

Тому соціально-педагогічна реабілітація повинна здійснюватися у залежності від проблем сім'ї та особистості у комплексі з медичною, психологічною, соціальною, які з різних боків розв'язують проблеми дитини чи сім'ї.

Реабілітація здійснюється на базі спеціалізованих служб, які в змозі виконати захисну, відновлюючу, компенсаторну та профілактичну функцію (профілактика здійснюється вторинна, з метою попередження рецидивів

стресових факторів і кризових ситуацій) через створення умов у суспільстві, мікросередовищі, вдома для реабілітації особистості та сім'ї. У суспільстві це: соціально-реабілітаційні і кризові центри, соціально-реабілітаційні програми, підготовлені фахівцями, у мікросередовищі – організація спілкування і різноманітної діяльності, незважаючи на існуючі для цього обмеження навчання самообслуговуванню та самодопомозі, формування чи відновлення соціального досвіду, у сім'ї – укріплення родинних зв'язків, подолання відчуженості дитини від сім'ї, корекція розвитку та стосунків, пошук і розміщення дитини у прийомну сім'ю.

Робота з соціальної реабілітації проводиться як з кожним членом сім'ї індивідуально, так і з усією сім'єю та її родичами. Мета такої роботи – виведення членів сім'ї зі стресового стану, надання соціально-медичної, соціально-правової допомоги, відновлення честі, гідності, права і свободи членів сім'ї [16; 38].

Соціально-профілактична робота з сім'єю полягає у реалізації системи соціально-психологічних, медико-соціальних і правових заходів спрямована на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження і запобігання соціальних відхилень, негативних явищ, впливів та їх наслідків на життя і здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки [4, 105], соціально-педагогічна профілактика негативних явищ і насильства в сім'ї – це система заходів, спрямованих на створення умов для попередження утиску прав сім'ї та її членів, негативних явищ і впливів, виявлення і подолання цих явищ, утиску прав, їх наслідків.

Соціально-профілактична робота з сім'єю здійснюється в таких напрямках: підготовка молоді до сімейного життя, роз'яснення прав сім'ї та її членів у суспільстві, самим сім'ям, формування відповідального та усвідомленого батьківства, попередження сімейних конфліктів, виявлення потенційно-неблагополучних сімей, попередження розлучень, дисгармоній, стресів, помилок у сімейному вихованні, пропагування сімейного способу життя, здорового способу життя.

Усе вищевикладене дозволяє говорити про те, що неблагополучна сім'я вимагає перш за все реабілітації та супроводу, в той час як потенційно-неблагополучна сім'я – обслуговування і профілактики.

Етапами здійснення соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю є:

1. Виявлення неблагополучних сімей до соціального педагога для подолання кризової ситуації. Неблагополучні сім'ї можуть бути виявлені: шкільними психологами, класними керівниками, вчителями, міліцією, сусідами, які зобов'язані повідомити про порушення прав людини в сім'ї органи державної влади. Якщо сім'я переступила морально-правові норми суспільства і знаходиться на обліку в міліції, то шансом залишення батьківських прав, попередження розлучень є робота сім'ї за контрактом з соціальним педагогом; у разі зняття сімейної кризи, її наслідків, причин сім'я знов починає існувати своїм життям, але під наглядом соціального педагога і міліції. Неуспіх роботи за контрактом приводить до дій органів влади по захисту прав людини.

2. Знайомство з сім'єю, збір інформації про неї, визначення її проблем, формування позитивної мотивації до участі в роботі з соціальним педагогом.

3. Подолання опору окремих членів сім'ї роботі через опосередкований вплив інших членів сім'ї, роз'яснення необхідності роботи, звернення до позитивного в сімейних стосунках, інформування про наслідки без діяльності, показ перспектив роботи.

4. Досягнення згоди сім'ї на соціально-педагогічну роботу, заключення контракту про обов'язки сторін у роботі.

5. Подолання наслідків неблагополуччя, стабілізація і корекція стосунків, укріплення зв'язків із мікросередовищем, усунення причин неблагополуччя. Розв'язання проблем сім'ї.

6. Профілактика рецидивів неблагополуччя, спрямування сім'ї на самовизначення і самостійне розв'язання проблем. Перевірка результатів роботи через опосередкований чи безпосередній нагляд.

7. Вихід із сім'ї соціального педагога/працівника. Закінчення контракту. Аналіз результатів. Розробка рекомендацій щодо подальшого самостійного життя сім'ї.

Отже, удосконалення практики соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями неможливо без пошуку, обґрунтування та реалізації форм, методів, видів соціально-педагогічної діяльності в цьому напрямку. Адже розуміння молодої сім'ї як соціального явища створює умови для формування більш широких зв'язків між сім'єю та іншими соціальними інститутами виховання, державою і суспільством в цілому, можливостей щодо професійної корекції сімейного виховання, компенсації його недоліків, підвищення професійної культури батьків, захисту дитини від несприятливої ситуації та негативного впливу сім'ї. Тобто створює той внутрішній ресурс сім'ї, що сприяє вирішенню проблеми сімейного неблагополуччя із середини самої родини.

Найважливішим суб'єктом соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в Україні виступає центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ) та його спеціалізовані формування. Система ЦСССДМ на сьогодні має вже сформовану структуру на державному, регіональному (обласному) та місцевому (районному, міському) рівнях.

Завдання ЦСССДМ у роботі з сім'єю – надання конкретної індивідуальної допомоги молодій сім'ї, яка збирається укласти шлюб, з метою раціональної організації внутрі- та позасімейного спілкування, планування сім'ї, життєдіяльності та відпочинку, спілкування сім'ї з оточуючим середовищем, навчання раціонального розв'язання та подолання складних сімейних колізій, виховання дітей, а також профілактична робота з запобігання розлучень та ін. [4].

Так, Українським ЦСССДМ розроблена і впроваджена державна програма роботи з молодою сім'єю. Завдання програми – практичне розв'язання питань стабілізації молодої сім'ї, підготовка молоді до шлюбу, профілактика сімейної дисгармонії, сімейного неблагополуччя, підготовка

молодих батьків до виконання батьківських обов'язків і реалізація рекреативних потреб сучасної молоді сім'ї [36].

Ця програма пропонує систему роботи ЦСССДМ з молодію сім'єю:

- підготовку молоді до сімейного життя;
- роботу з молодими сім'ями у плані стабілізації сімейних стосунків;
- допомогу батькам щодо розв'язання різноманітних проблем сімейного виховання;
- соціальну реабілітацію у роботі з сім'єю.

Розроблена система роботи з молодію сім'єю має на меті сприяти удосконаленню соціально-педагогічної роботи за цими напрямками.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічних, юридичних, економічних, медичних знань з питань становлення особистості, формування статево-рольової ідентифікації, оволодіння знаннями медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, профілактики вагітності, народження здорових дітей, розвитку сімейних традицій тощо.

Ця робота проводиться серед учнів шкіл, шкіл-інтернатів, ПТУ, ліцеїв, коледжів, вузів, у студентських гуртожитках, а також з молодими парами, які подали заяву до РАЦСУ. До роботи залучаються спеціалісти: соціальні педагоги, психологи, юристи, економісти, наркологи, гінекологи, венерологи, сексологи, психотерапевти, спеціалісти з планування сім'ї тощо.

До організаційних форм соціально-педагогічної роботи з молодію сім'єю належать: мобільні курси, навчально-консультативні пункти (у тому числі виїзні у сільські місцевості), вечірні жіночі та юнацькі гімназії, клуби для дівчат, кабінети довіри; лекторії, дискусійні клуби, діяльність спеціалізованих служб (служба знайомств, пошта довіри, школа молодого подружжя, телефон довіри) тощо. Для досягнення поставленої мети застосовуються такі форми роботи, як різноманітні комунікативні тренінги, тестування, індивідуально-

групові психологічні консультації, психологічний театр мініатюр, лекції та семінари, проектні методики, шоу-програми, тематичні КВК тощо. З метою створення поширення інноваційних соціальних технологій організуються експериментальні майданчики [16].

Робота з молодими сім'ями по стабілізації сімейних стосунків – це, насамперед, діяльність ЦСССДМ по удосконаленню взаємостосунків у сім'ї, профілактиці дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів, реалізація програми планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї, формування здорового способу життя сім'ї, організація її вільного часу, допомога в організації сімейного господарювання та побуту, створення іміджу кожної сім'ї, ознайомлення з юридично-правовими аспектами шлюбно-сімейних стосунків, надання соціальної допомоги, організація соціального патронажу сімей тощо.

Основні шляхи вирішення проблем у цьому напрямі: створення консультативних пунктів, кабінетів, консультативних служб, у тому числі виїзних для роботи з сільською сім'єю, діяльність центрів «Родинний дім» тощо.

Однією з ефективних форм роботи з молодими сім'ями стали культурно-масові розважальні, конкурсні форми роботи. Це не лише найбільш раціональна на даному етапі форма організації дозвілля молодих сімей, а й пропаганда кращих сімейних традицій українського народу, звичаїв, обрядів, пошук сімейних талантів, розвиток пізнавальних інтересів членів сім'ї, творчої ініціативи, обмін досвідом у сімейному вихованні, зміцнення взаємостосунків у сім'ї, відродження родинно- побутової культури українського народу тощо. Масово-розважальні заходи, сімейні свята найчастіше провадяться за такими формами: Тиждень планування сім'ї, День матері, календарні, православні, релігійні свята, обряди. Вони відзначаються як щорічні обласні конкурси молодих сімей, конкурси, вечори студентських сімей, свята молодих сімей, конкурси сімейних ерудитів, на краще сімейне подвір'я, виставки дитячих творів, малюнків про сім'ю, фестиваль сімейних творчих колективів, сімейні

спортивні свята, сімейні ігри, фотовиставки, спортивні змагання «Я і моя сім'я» та ін. [3; 16; 26].

Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягає у наданні їм допомоги у вирішенні складних питань родинної педагогіки: підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаєностосунках батьків та дітей, вирішення юридичних проблем цих взаєностосунків. Реалізація ЦСССДМ цих проблем здійснюється завдяки створенню школи молодій матері, школи батьківської підтримки, телефону довіри, консультативних пунктів при школах, ПТУ, соціальних служб для батьків, соціально-медичних курсів для молодих жінок, клубів молодих батьків та ін. Основні форми роботи: семінари, конференції, «круглі столи», індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліц-турніри, сімейні посилки, психодрама, транзактний аналіз, кінолекторії тощо [5; 16; 18].

Питання сімейної психотерапії є складним у реалізації в діяльності соціальних педагогів. Робота у цьому напрямі передбачає соціальну реабілітацію сімей з дисгармонією у сімейних взаєностосунках, наявністю конфліктних ситуацій, де члени сім'ї зловживають алкоголем, наркотичними речовинами, мають різні види нервових захворювань, що створює загрозу для стабільності сім'ї. Подружня психотерапія має в основному індивідуальний характер і зорієнтована лише на одну подружню пару та її проблеми, допомагає досягти гармонії у взаєностосунках та врегулюванні подружніх взаємин даної сім'ї.

Основні структури, що застосовуються, – це консультпункти, кабінети екстреної психологічної допомоги, телефон довіри, тренінгові центри. І саме завдяки їх функціонуванню проводяться тестування, анкетування,

психоемоційні тренінги, бесіди-консультації та ін. Така робота передбачає допомогти людям знайти душевну рівновагу, почуття безпеки, навчити їх долати стресові ситуації, труднощі, поважати і розуміти себе та близьких людей. Таким чином, для досягнення своїх цілей соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями повинна бути ретельно продумана, обґрунтована та спиратися на програму, у якій закладено зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З МОЛОДИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ МАЛОГО МІСТА

2.1. Сучасний стан молодих сімей та соціально-педагогічної роботи з ними в умовах територіальної громади

Дослідно-експериментальна робота з обґрунтування, розробки та впровадження змісту, форм та методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста в межах нашого дослідження здійснювалася протягом 10 місяців і складалася з трьох етапів:

- 1) вивчення й аналіз сучасного стану молодих сімей та соціально-педагогічної роботи з ними;
- 2) обґрунтування й розробка змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями;
- 3) експериментальна перевірка розроблених змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями та аналіз результатів експериментальної діяльності.

На першому етапі експерименту вивчали стан та основні проблеми молодих сімей; зв'язки та відносини, які сформувались у середині родини та з оточенням при взаємодії членів сім'ї і суспільства, що стало основним підґрунтям для розробки перспективної програми роботи із сім'єю із визначенням конкретних змісту, форм і методів.

Для діагностики та обстеження стану та особливостей молоді сім'ї в умовах малого міста необхідно мати чіткі уявлення про основні показники благополуччя чи неблагополуччя сім'ї.

Для вивчення ситуації в сім'ї та виявленні на цій основі оптимальних напрямків роботи з нею ми використовували такі методи дослідження: анкетування, бесіда (див. Додаток А). Було опитано 50 молодих

сімей, це були сім'ї, чиї діти ходили до дитячого садка селеша міського типу Велика Лепетиха .

За отриманими даними виявлено, що у молодих сімей найбільше проблем виникає з матеріальних, житлових питань та відносин з батьками, матеріальної залежності від батьків , чоловік мало часу приділяє дружині .

Сучасну молоду сім'ю найбільше турбують такі питання, як: підготовка до народження та виховання дитини та її освіта, придбання власного житла, працевлаштування одного із подружжя, економічні негаразди нашої держави .

Для вирішення своїх проблем та покращення життя своєї сім'ї молоді сім'ї хотіли б скористатися порадами таких спеціалістів: сімейного психолога юриста, педіатра та економіста.

Більшість молодих сімей, які проживають у Великій Лепетисі, живуть окремо від батьків (43,7 %), з батьками чоловіка (40,2 %), з батьками дружини (16,1 %). Ці сім'ї мають хороші відносини з батьками (50,7 %), непогані (23,4 %), погані з батьками чоловіка (25,9 %).

У наш час у відносинах між молодим подружжям найбільш важливими є: кохання та дитина (8,3 %); взаєморозуміння, повага, довіра (41,7 %); взаєморозуміння та підтримка (16,7 %); взаєморозуміння (33,3 %).

На думку опитаних, більшість розлучень серед сімей виникають через зраду, матеріальні проблеми (41,7 %); матеріальну нестачу та відсутність взаєморозуміння (28,1 %); недовіру, збайдужіння в почуттях (30,2 %). Складовими щасливого шлюбу для них є взаєморозуміння серед подружжя (57 %); гармонія в сексуальних стосунках та подружня вірність (22 %); матеріальне благополуччя (33,3 %).

За результатами опитування молоді сім'ї задовольняє матеріальний стан (22,7 %); частково задовольняє (37 %); не задовольняє (40,3 %).

У процесі вивчення реальної ситуації в молодих сім'ях враховувались психологічні критерії оцінювання сімейної ситуації, що були запропоновані Ф. Душком:

1. Критерій впевненості чи непевненості. Цей критерій характеризує здатність членів сім'ї реалістично сприймати дійсність, приймати життя в усіх проявах не виключаючи труднощі та страждання, любити життя і відчувати себе частиною ширшої системи (сім'ї, соціальної групи, держави).

2. Образ сімейного «Ми» і «Я» кожного із членів сім'ї. Це є уявлення про себе та власні можливості впливати на життя, ставлення до себе. Продуктивній адаптації до життя відповідає уявлення про себе, як про впевнену людину, сильну, що здатна змінювати свою життєву позицію, стати автором свого життя її головною діючою особою, нести відповідальність за себе та своїх близьких. Не продуктивна адаптація (або захисна) до життя пов'язана з уявленням про себе, як про маленьку слабку істоту, не здатну змінити свою власну життєву ситуацію, людину, яку супроводжує почуття непевненості у своїх силах та здібностях.

3. Уявлення про те, що можна та чого не можна очікувати від людей у важкій ситуації та ставлення до інших. Продуктивній адаптації відповідає уявлення про позитивну природу людини, ставлення до інших людей як до рівних собі, здатність звертатись до них з проханням про допомогу у важкій ситуації. Непродуктивна адаптація відповідає уявленню про інших людей як про небезпечних, ворожих, відкидання можливості звертатися до них за допомогою («ніхто не допоможе», «нікому не можна вірити») чи уявлення про інших людей як більш сильних, бажання сховатися за чужу спину, нездатність розраховувати на себе.

4. Характер активності у складній ситуації та її спрямування. При продуктивній адаптації активність спрямована на розв'язання суперечностей, характер активності відповідає особливостям ситуації. При непродуктивній адаптації активність має захисний характер та виявляється відчуженням від людей і агресивною активністю у здолянні перешкод, будь-якою ціною, а також відчуженням від себе і власних ресурсів, пошук того, хто вирішить ситуацію [25].

Серед численних проблем сім'ї, з якими ми зіткнулися у процесі дослідження, варто виділити психологічні стосунки в сім'ї, взаємозалежність членів сім'ї, а також психологічні проблеми розвитку дитини в сім'ї. Сукупність цих проблем не є безпосереднім об'єктом уваги соціального педагога, але бажано, щоб соціальні педагоги були підготовленими до розуміння цих проблем. Вони повинні спиратися у своїй діяльності на досягнення психології та психотерапії, що мають значні здобутки в розвитку методів вивчення сім'ї і методів впливу на неї.

У процесі вивчення реального стану розробки та використання змісту та форм соціально-педагогічної роботи з молодію сім'єю (другий аспект діагностики) ми виокремили наступні найбільш розповсюджені техніки психолого-педагогічної підтримки, що використовуються фахівцями в роботі з молодими сім'ями.

1. Вербалізація емоційних станів. Соціальний педагог просить розповісти, познайомити з проблемами сім'ї, стосунками з соціальним оточенням, змалювати своєрідну картину теперішнього сімейного життя. Мета соціального педагога полягає у приверненні уваги до того, що багато людей мають схожі проблеми та змогли їх подолати, змінити життя своєї сім'ї. У ході розмови важливо спрямувати увагу співрозмовника на те, як складно зрозуміти ситуацію в чужій сім'ї, наскільки важливим є прагнення особи стати самому собі психологом, навчитися розуміти власну життєву ситуацію та набути необхідних знань і навичок щодо розв'язування своїх проблем.

2. Програвання ролей один одного. Ситуація включає певну сукупність дій при консультуванні щодо налагодження стосунків. Соціальний педагог може звернутися з пропозицією спробувати програти роль іншого члена сім'ї: пояснити, як це зробити, переконати членів сім'ї в необхідності зробити над собою зусилля та виконати те, що він пропонує.

3. Інструкція (порада). Це пропозиція стосовно якоїсь дії. Соціальний педагог, що консультує родину зазначає, що потрібно зробити

для того, щоб сім'я досягла своїх цілей. За змістом порада може стосуватися конкретних дій, наприклад стежити за чистотою, контролювати дитину тощо.

4. Опосередковане сімейне спілкування. Полягає у запровадженні в звичні уставлені сімейні стосунки якихось важливих нововведень, які мають на меті здійснити корекцію стосунків у бажаному напрямі [15].

Крім того, при психолого-педагогічній підтримці молодої сім'ї фахівці часто використовують сімейні обговорення, тобто обговорення членами сім'ї широкого кола проблем, що стосуються життя сім'ї та можливих шляхів розв'язання цих проблем. Як правило, воно є найбільш корисним на початку роботи з сім'єю. Завдяки такому обговоренню досягається взаєморозуміння між членами сім'ї, змінюються уставлені погляди членів сім'ї, що змушує оцінити правильність своїх вчинків. Таке узагальнення досвіду психологічної та соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями, з одного боку, дозволило нам об'єднати всі прогресивні доробки в єдину технологію експериментальної діяльності, а з іншого – виявити потребу в подальшій розробці й удосконаленні змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями.

Таким чином, вивчення сучасного стану молодих сімей та соціально-педагогічної роботи з ними у селі містського типу Велика Лепетиха, дало змогу виділити такі основні проблеми: подружні конфлікти; погані взаємостосунки; формування статево-рольової ідентифікації; слабка організація дозвілля; педагогічна та соціально-психологічна неготовність батьків до виховання дітей; одноманітність та недостатня розвиненість змісту (напрямів), форм і методів психологічної та соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями.

Це стало підставою для підбору, розробки та експериментальної перевірки змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста в межах нашого дослідження.

2.2. Розробка та впровадження змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста

На підставі отриманих у ході первинної діагностики даних про сучасний стан молодих сімей та досвіду соціально-педагогічної роботи з ними нами був визначений зміст соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в селищі, що включав чотири напрями:

- 1) підготовка молоді до сімейного життя;
- 2) робота з молоді з метою стабілізації сімейних стосунків;
- 3) допомога батькам у розв'язанні проблем сімейного виховання;
- 4) сімейна психотерапія.

У межах цих напрямів були розроблені і впроваджені найрізноманітніші форми і методи соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями.

Соціально-педагогічна робота із сім'ями є одним з пріоритетних напрямків діяльності соціального педагога та ЦСССДМ, що створюють умови для позитивного розвитку молоді, сприяють організації планування сім'ї, міжособистісному спілкуванню, діяльності та відпочинку, навчання та працевлаштуванню, подоланню сімейних конфліктів, профілактиці та запобіганню розлучень. Отже, ЦСССДМ є найкращою базою в умовах селища міського типу для виконання завдань нашого дослідження.

Спеціаліст, який займається проблемою соціальної підтримки молоді сім'ї, має потрібний пакет різноманітних дослідницьких, тренінгових матеріалів (тестів, анкет, опитувальників) для проведення діагностичної роботи та психотренінгів з різними категоріями сімей, батьками, дітьми, а також для проведення соціально-психологічних, педагогічних досліджень окремих категорій сімей (додаток В).

У селищі міського типу Велика Лепетиха для різних категорій сімей періодично готували і видавали рекламні буклети, брошури з найбільш актуальних проблем, які хвилюють сім'ї, а також молоді, що готується вступити до шлюбу.

Розглянемо зміст, форми і методи соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями у Великій Лепетисі, що були апробовані нами за визначеними напрямками.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачала формування навичок здорового способу життя, психолого-педагогічних, економічних, медичних знань з питань становлення особистості, формування статево-рольової ідентифікації, комунікативних навичок, корекції особистих проблем, оволодіння знаннями медико-соціальних проблем алкоголізму, наркоманії, профілактики захворювань, що передаються статевим шляхом, планування сім'ї та збереження репродуктивного здоров'я молоді, профілактики вагітності, народження здорових дітей тощо.

Досліджуючи підготовку молоді до сімейного життя, нами було проведено опитування студентів 2-3 курсу В-Лепетиського училища (50 осіб), під час якого виявлено, що у 52 % студентів стосунки чоловіка та жінки у сім'ї обговорювалися не цілеспрямовано, тобто під час перегляду фільмів, по ходу подій тощо, 14 % батьків взагалі ухилялися від цих тем, хоча в дітей таке бажання було, у 18 % ні у батьків, ні у дітей такого бажання не виникало, 8 % опитаних студентів сказали, що їм було незручно про це говорити з батьками та й батьки не піднімали цієї теми, і лише 10 % батьків обговорювали взаємостосунки чоловіка та жінки із своїми дітьми досить часто.

На запитання: «Чи задоволені Ви відносинами з батьком?» 15 % студентів відповіли так, 17 % частково задоволені, 10 % – не задоволені, 5 % – важко відповісти. Відносини з матір'ю виявилися більш теплими, про що свідчать дані опитування: 10 % студентів задоволені відносинами з матір'ю; 15 % – частково задоволені; 5 % – важко відповісти. На думку студентів у наш час найбільше переважають такі мотиви вступу до шлюбу: 68 % назвали кохання, вагітність коханої, шлюб з розрахунку; 26 % – матеріальне забезпечення майбутнього чоловіка; 4 % – вік примушує; 2 % – привабливі риси характеру та зовнішності. У зв'язку з цими об'єктами нашої роботи були обрані учні і

студенти шкіл, Великої Лепетихи.

Така діяльність здійснювалась за допомогою форм лекторіїв, а також індивідуальних консультацій. Для здійснення лекційної та консультаційної роботи ми запропонували спеціаліста-психолога, соціального педагога, спеціаліста з планування сім'ї тощо.

Разом із соціальними педагогами нами були розроблені програми лекторіїв які передбачали розгляд таких питань: «Здоровий спосіб життя сім'ї», «Сім'я і закон», «Укладення шлюбної угоди», «Проблеми планування сім'ї», «Народження здорових і бажаних дітей», «Способи вирішення сімейних проблем і конфліктів» та ін.

Також ми залучала спеціалістів для проведення інформаційних, консультативних та тренінгових занять з учнями шкіл Малої Лепетихи, Великої Лепетихи та В-Лепетиського училища.

У ході реалізації програм підготовки молоді до сімейного життя ми тісно співпрацювали з соціальними педагогами шкіл та здійснювала інформаційно-просвітницьку роботу в цьому напрямку.

Однією з ефективних форм нашої роботи щодо підготовки молоді до сімейного життя була діяльність клубу для дівчат, молодих жінок. Мета таких клубів – формування адекватного уявлення про соціальну роль жінки в суспільстві; підвищення культурного рівня жіночої молоді; підготовка до сімейного життя; розвиток комунікативних навичок; формування духовних цінностей; корекція особистісних проблем; сприяння розвитку здібностей; формування активної життєвої позиції. Такий клуб був створений на базі школи смт.

Значна робота проводилась разом із ЦСССДМ та РАГСом з тими молодими людьми, хто подав заяву про одруження. На базі РАЦСу працювали спеціалісти ЦСССДМ, а також запрошені спеціалісти, які проводили консультації з групами (5-7 пар) або індивідуально з кожною парою. Особлива увага при цьому зверталася на проблеми взаємної адаптації, терпимості, взаєморозуміння, створення нормального психологічного клімату сім'ї,

профілактики конфліктних ситуацій і розлучень. Організували роботу більш спрощеного варіанту, а саме – спеціальної лекторію «Школа молодих», який розрахований на шість лекцій: юридично-правові аспекти шлюбно-сімейних відносин; культура та основи фізіології подружнього життя; психологія і психогігієна шлюбно-сімейних відносин; планування сім'ї, народження здорового покоління; медико-соціальні проблеми пияцтва і наркоманії. Вони вміщують різні поради щодо взаємостосунків подружжя, організації його життєдіяльності, народження дітей.

Соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями зі стабілізації сімейних стосунків здійснювалася в межах наступних питань: удосконалення взаємостосунків у сім'ї; профілактика дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів; організація вільного часу; підготовка молодих батьків до народження дитини; допомога неповнолітній матері; дитина в неповній сім'ї; допомога сім'ям, де виховується дитина-інвалід, допомога малозабезпеченим сім'ям.

Робота з молодими сім'ями зі стабілізації сімейних стосунків у с/т Велика Лепетиха спрямовувалася на вдосконалення взаємостосунків у сім'ї, профілактику дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів, реалізацію програми планування та збереження репродуктивного здоров'я членів сім'ї, формування здорового способу життя сім'ї, організацію її вільного часу, допомогу в організації господарювання та побуту, ознайомлення з юридично-правовими аспектами шлюбно-сімейних стосунків, надання соціальної допомоги, допомога малозабезпеченим, багатодітним сім'ям. З даного напрямку основною формою нашої роботи разом із ЦСССДМ було, створення консультацій, які надавали психолого-педагогічну, юридичну, соціально-медичну, інформаційну, допомогу молодим сім'ям, проводилася профілактична робота щодо запобігання сімейних конфліктів.

Форми і методи такої роботи намагалася постійно вдосконалювати.

Разом із центрами добирали пакети методик для роботи з різними категоріями сімей (анкети, тести, проєктивні методики); проводилася індивідуальна робота; поповнювалися банки даних, надавалися психолого-педагогічні консультації.

Проте практика свідчить, що в умовах малого міста найбільш ефективними формами роботи з молодими сім'ями є Клуб молоді сім'ї який сформувався в 2011 р. Клуб являє собою самодіяльне об'єднання, яке створюється відповідно до бажань та інтересів його членів. Клубна форма сприяла розвитку ініціативи, творчого потенціалу, давала змогу здійснювати індивідуальний підхід у роботі з різними категоріями сімей.

Основні завдання клубу:

- 1) удосконалення взаємостосунків у сім'ї;
- 2) профілактика дисгармонії сімейних відносин, подружніх конфліктів;
- 3) організація вільного часу;
- 4) допомога молоді сім'ям в організації домашнього господарства, побуту;
- 5) допомога молодим батькам у сімейному вихованні;
- 6) надання кваліфікованої соціальної та психологічної допомоги молодим сім'ям.

У клубі проводилися також тренінги, обговорювалися різноманітні сімейні проблеми.

Функції клубу: здійснення системи заходів, спрямованих на впровадження змістовних форм дозвілля і відпочинку молодих сімей; самопізнання та самореалізація особистості, задоволення її різноманітних потреб у спілкуванні; відновлення морального, психологічного та фізичного стану молоді сім'ї; попередження аморальної протиправної поведінки, виявлення та запобігання будь-якому негативному впливу та його наслідків на життя і здоров'я сім'ї.

Однією з ефективних форм роботи з молодими сім'ями є організація культурно-масових розважальних заходів. Проведення фотовиставки, виставки,

художнього мистецтва: «Світ очима дітей», конкурси дитячих малюнків, плакатів тощо. Теми таких свят різноманітні: «Творча студентська сім'я», конкурс на кращий твір «І буде син, і буде мати, і будуть люди на землі». Проведення таких свят сприяло зміцненню сім'ї, породжувало почуття поваги до свого родоvodu, своєї родини, мало велике значення для вирішення проблем сімейного виховання.

Допомога батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання полягала у наданні їм допомоги у вирішенні складних питань сімейної педагогіки; підготовка молодих батьків до народження дитини, психолого-педагогічній допомозі у вихованні дітей вікових груп з урахуванням індивідуально- психологічних особливостей кожної дитини, підготовці дитини до школи, застосуванні різних форм і методів сімейного виховання, вирішенні складних проблем у взаєностосунках батьків і дітей.

У процесі такої роботи надавалася також соціальна, психолого-педагогічна допомога вчителям, психологам, класним керівникам з питань організації їх взаєностосунків з батьками, класним колективом, вивчення особливостей окремих класних колективів та дітей, робота з окремими категоріями сімей та дітей.

Реалізація програм сімейного виховання разом з ЦСССДМ здійснювалась завдяки створенню школи молодшої матері, консультативних пунктів при школі ПТУ та соціально-медичних курсів для молодих жінок і клубу молодих батьків.

Основними формами такої роботи були семінари, конференції, індивідуальні консультації, «круглі столи», тренінги, вивчення педагогічних ситуацій.

Питання сімейної психотерапії було найбільш складним у реалізації програми соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями. Робота у цьому напрямі передбачала соціальну реабілітацію сімей з дисгармонією у сімейних стосунках, наявністю конфліктних ситуацій, де члени сім'ї зловживають алкоголем, наркотичними речовинами, мають різні види нервових захворювань,

що створює загрозу для стабілізації сім'ї. У селі існують сім'ї, які потребують соціально-психологічної допомоги унаслідок тимчасових або затяжних труднощів. Таким сім'ям надавалася соціальна допомога. Цими проблемами займався психолог якого ми залучили.

Особливим видом психотерапії була подружня психотерапія, орієнтована на конкретну подружню пару та її проблеми. Вона допомагала у вирішенні сімейних конфліктів, знятті стресів у разі розлучення, врегулюванні подружніх взаємин. Робота психолога спрямовувалася на надання допомоги членам подружжя у збереженні душевної рівноваги, вміння долати труднощі, вирішувати складні питання, навчання не зосереджуватися на своїх стражданнях, любити і розуміти себе, знаходити позитивне у найскладніших ситуаціях.

Робота із сім'ями з профілактики розлучень, а також з тими, хто розірвав шлюб спрямовувались на такі питання: правове регулювання шлюбних та сімейних відносин; робота з конфліктними сім'ями; робота з молодими сім'ями з дисгармонії шлюбних відносин; робота з сім'ями, які вирішили розірвати шлюбні відносини; допомоги сім'ям, у яких батьки алкоголіки, наркомани.

Отже, ми бачимо, що дослідно-експериментальна діяльність з розробки та впровадження змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями, представлена нами в цьому підрозділі роботи, є дуже різноплановою й різноманітною, яка постійно вдосконалюється, враховуючи творчий потенціал суб'єктів, їх здатність до інноваційної діяльності, динаміку результатів в процесі їх реалізації. Результати впровадження запропонованих нами змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста простежувалися, в основному, за змінами: у знаннях про шлюб та сім'ю і виховання дітей; вміннях будувати сімейні взаємостосунки та вирішувати конфліктні ситуації; вміннях організовувати і проводити дозвілля в колі сім'ї.

2.3. Аналіз результатів дослідження

Аналіз результатів та визначення ефективності дослідно-експериментальної роботи з розробки та впровадження змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями здійснювалося нами на основі трьох критеріїв, що відповідали основним завданням та напрямам формульованого етапу експерименту: 1) знання молодих сімей про сім'ю, шлюб та виховання дітей; 2) уміння будувати сімейні взаєностосунки та вирішувати конфліктні ситуації; 3) уміння організовувати та проводити дозвілля в колі сім'ї. Узагальненим же критерієм, що об'єднує названі три, є все ж таки готовність молодих сімей до сімейного життя.

З метою одержання більш вірогідних даних під час проведення контрольного зрізу пропонувалися схожі питання, що і на констатувальному етапі експерименту, проте трохи в іншій формі (додаток Б). Це дало змогу побачити реальні зрушення у готовності молодих сімей до сімейного життя у цілому.

Крім якісних змін, які давали можливість перевірити результативність впроваджених змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи, використовувались і кількісні показники в порівнянні даних, до та після дослідно-експериментальної роботи. Дані, одержані при обстеженні молодих сімей, підраховувалися у відсотках, порівнювалися і потім аналізувалися для одержання педагогічних висновків про якість нашого дослідження.

За період роботи знання про сім'ю, шлюб, виховання дітей (показник 1) змінилися на краще. Вони стали глибшими і точнішими, більш усвідомленими, про що свідчать правильні відповіді на питання «Що чекаєте Ви від майбутнього шлюбу?». В основному, відповіді були такими: «взаємне кохання», «взаєморозуміння», «сімейне тепло», «підтримку», «стійкість почуттів».

Питання «Що таке сім'я?» дало змогу встановити значні зміни у знаннях молодих сімей. Їх відповіді відрізнялися наявністю конкретних відомостей про

роль жінки, роль чоловіка, взаємовідносини у сім'ї. Як позитивне зрушення в знаннях молодих сімей слід відмітити, що розповідаючи про сім'ю, молоді пари посилалися на особисті спостереження.

Збільшений обсяг знань про сім'ю вплинув і на уміння будувати сімейні взаємостосунки та вирішувати конфліктні ситуації (показник 2). Кількість молодих сімей, які переконані, що взаємостосунки в сім'ї – це основа стабільності шлюбу, зросла з 15,6 % до 67,8 %, що становить різницю в 52,2 %.

Молоді сім'ї, з якими проводилася соціально-педагогічна робота, значно легше знаходили вихід із конфліктних ситуацій, змінився і характер їх поведінки в сім'ї. Якщо на початку нашої роботи у 42,9 % були яскраво вираженні утилітарно-споживацькі мотиви, то після неї такі мотиви спостерігалися всього у 10,8 % сімей. Дещо збільшилось число сімей, які до оцінки конфліктних ситуацій підходили з переживаннями, відповідно з 18,2 % до 76,9 %.

У молодих сім'ях відбулися помітні зміни і в уміннях організації і проведенні дозвілля в колі сім'ї (показник 3). Якщо на початку нашої роботи сім'ї називали тільки деякі види дозвілля, не пов'язуючи їх з членами сім'ї, то після проведеної відповідної соціально-педагогічної роботи сім'ї знали різні види дозвілля, вміли їх використати і розуміли їх значення (73,1 %). Зокрема пригадуючи, коли спочатку до дозвілля відносили прогулянки містом, відвідання кафе, то після проведеної роботи сім'ї називали екскурсії, туристичні походи, вечірки тощо.

У процесі дослідження ми помітили, що молоді пари, з якими проводилася систематична, цілеспрямована робота, ставали більш серйозними у своїх вчинках, намагалися керувати доброзичливим ставленням один до одного.

Порівняльний аналіз результатів до та після впровадження пропонованих нами змісту, форм і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах смт Велика Лепетиха показав істотні зміни в загальному рівні готовності молодих сімей до сімейного життя (знаннях про сім'ю, шлюб та

виховання дітей; уміннях будувати сімейні взаємостосунки; проводити спільне дозвілля).

Динаміку рівня готовності молодих сімей до сімейного життя наочно відображає діаграма (рис. 2.1.)

показник 1 – знання про сім'ю, шлюб та виховання дітей;

показник 2 – уміння будувати сімейні взаємостосунки та вирішувати конфліктні ситуації;

показник 3 – уміння організовувати та проводити дозвілля в колі сім'ї

Рисунок 2.1. – Динаміка рівня готовності молодих сімей до сімейного життя (у%)

Таким чином, отримані й описані нами результати свідчать про ефективність дослідно-експериментальної роботи з розробки та впровадження змісту, форми і методів соціально-педагогічної роботи з молодими сім'ями в умовах малого міста.

ВИСНОВКИ

У ході нашої теоретичної та практичної роботи ми дійшли до наступних висновків узагальнюючого характеру.

Сім'я є першоосною духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. У процесі цього розвитку сім'я набула функцій, які в єдності й сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвиток та життєдіяльність як соціального інституту, збереження і зміцнення надбань духовної культури, звичаїв, традицій кожного народу та досягнення вселюдської культури.

Молода сім'я – це соціальна група, у якій вік чоловіка та дружини не перевищує 35 років; формується на визначенні юридичної форми шлюбу або співжиття на підставі взаємодовіри; здійснює життєдіяльність на основі спільного побуту, матеріально-економічної взаємодії, народженні і вихованні дітей.

До основних соціально-педагогічних проблем молоді сім'ї належать: економічні, психологічні, педагогічні, організаційні труднощі у вихованні дітей (виховний потенціал); взаємостосунки з генетичною сім'єю; сімейні конфлікти.

Результати дослідження свідчать, що в умовах малого міста, відповідно до виділених нами напрямків, ефективними формами і методами роботи з молодими сім'ями є наступні: 1) з напряму підготовки молоді до сімейного життя – організація лекторіїв; робота клубу; проведення консультацій; 2) з напряму роботи з молодію сім'єю по стабілізації сімейних стосунків – створення школи молоді матері, консультативного пунктів при школі, ПТУ; організація клубів молодих батьків; проведення семінарів, тренінгів, індивідуальних консультацій, круглих столів; 3) з напряму сімейної психотерапії – соціальна реабілітація сімей з наявністю конфліктних ситуацій; зняття стресових станів; врегулювання подружніх взаємин.

Як показують результати дослідження, соціально-педагогічна робота в умовах малого міста буде ефективною за таких умов: вирішенні проблеми молоді сім'ї в комплексі; залучення до роботи з молодими сім'ями різних спеціалістів; систематичному і цілеспрямованому проведенні соціально-педагогічної роботи з визначених напрямів.

Наше дослідження, хоча й не претендує на всебічне вирішення проблем молоді сім'ї, але мало на меті, перш за все, здійснити аналіз існуючих соціально- педагогічних проблем молоді сім'ї як у науковій літературі, так і у власному дослідженні, а також на підставі отриманих результатів організувати соціально- педагогічну роботу з молодію сім'єю. Досвід нашої роботи може широко використовуватися різними суб'єктами соціально-педагогічної діяльності в громаді

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акстман К. Социально-педагогическая работа с семьёй. *Социальная работа в Украине: теория и практика*. 2002. № 1. С. 27–34.
2. Алексеенко Т. Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 256 с.
3. Андрущенко В.П., Мигович І. І., Бех В. П. Соціальна робота: менеджмент соціальної роботи. Київ : ДЦССМ, 2003. 135 с.
4. Антонов А. И., Медков В. М. Социология семьи : учебное пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1996. 304 с.
5. Архипова С. П., Майборода Г. Я., Тютюнник О. В. Соціально-педагогічні технології роботи з неблагополучними сім'ями. *Методи та технології роботи соціального педагога*. Київ : Слово, 2011. С. 242-261.
6. Батіщева Г.О., Зайцева З. Г. Робота соціальних служб для молоді з молодією сім'єю : метод. рекомендації. Київ : А.Л.Д., 1996. 367 с.
7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. заклад. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
8. Буянов В. И. Ребенок из неблагополучной семьи. Записки детского психиатра. Москва : Просвещение, 1988. 200 с.
9. Вашук Ф. Г., Козубовська І. В., Сагарда В. В. Шкільна психологічна служба. *Школа*. 2001. № 5. С. 19-24.
10. Витек Карел. Проблемы супружеского благополучия. Москва : Прогресс, 1988. 287 с.
11. Вітер М. Як брати шлюб і залишатися в ньому. *Соціальна робота з молодією сім'єю*. Київ : УДЦССМ, 2000. 217 с.
12. Вовчик-Блакитна М. В. Підготовка молоді до сімейного життя. Київ : Педагогіка, 1984. 48 с.
13. Головатий М.Ф. Соціологія молоді. Київ : МАУП, 2006. 304 с.

14. Головатий М. Ф., Лукашевич М. П., Дмитренко Г. А. Управлінські аспекти соціальної роботи : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 376 с.
15. Гребенников И. В. Основы семейной жизни. Москва : Просвещение, 1991. 218 с.
16. Гурко Т. А., Мацковский М. С. Молодая семья в большом городе. Москва : Просвещение, 1986. 218 с.
17. Дементьева И. Ф. Первые годы становления брака: Проблемы становления молодой семьи. Москва : Наука, 1991. 218 с.
18. Дергачева Л. Сімейне життя-творчість двох. *Соціальна робота з молоддю сім'єю*. Київ : УДЦССМ, 2000. 321 с.
19. Журбицька Т. С. Молода сім'я. Київ : Педагогіка, 1985. 217 с.
20. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога. навч. посіб. для ВНЗ. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.
21. Зайцева З. Г. Дослідження підготовленості молоді до сімейного життя. Підготовка молоді до сімейного життя : збірник теоретичних і методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді. Київ : ДЦССМ, 1999. 218 с.
22. Зайцева З. Г., Трубавіна І. М. Соціальна підтримка сім'ї. Комплексні програми центрів ССМ. Київ : УДЦССМ, 2001. 217 с.
23. Зайцева З. Г. Форми і методи роботи з молоддю сім'єю. Київ : УДЦССМ, 2003. 64 с.
24. Зобенько Н. А. Робота психологічної служби з неблагополучними сім'ями. *Наук.Вісник УжДУ. Педагогіка і соціальна робота*. Київ, 1998. С.102-105.
25. Иванова Л. М. Судьба молодой семьи: научно-популярная литература. Москва : Знание, 1989. 192 с.
26. Иванцова А. О работе с проблемными семьями. *Прикладная психология*. 2000. № 5. С. 6–10.
27. Калюжна І. Сімейні стратегії подолання кризи при вихованні дитини з інтелектуальною недостатністю. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2005. № 3. С. 125-137.

28. Кирпиков А. Р., Ванагас Е. Э. Молодая семья: конфликтные ситуации и пути их разрешения. *Семейная психология и семейная терапия*. 2006. № 4. С. 88-93.
29. Ковбас Б., Костів В. Основи родинних відносин. Івано-Франківськ : Науково-дослідний центр «Педагогіка і психологія вищої школи», 2002. 286 с.
30. Комарова Н. М., Пеша І. В. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. 92 с.
31. Кравець В. Шлюб і сім'я. Історія і сучасність. *Психологія сімейного життя*. Тернопіль, 1995. №.1. С.14-15.
32. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога батькам у вихованні дітей: методичні рекомендації для соціальних працівників. Київ : ДЦССМ, 2004. 218 с.
33. Медіна Т. В. Вплив батьківської родини на формування молодшої сім'ї. *Нова парадигма: Альманах наук. праць: Філософія. Соціологія. Політологія*. Запоріжжя : АВС, 2000. С. 65-73.
34. Медіна Т. Молода сім'я як об'єкт соціальної політики держави. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2000. № 1. С. 13-24.
35. Меншутин В. П. Помощь молодой семье. Заметки психолога. Москва : Мысль, 1987. 345 с.
36. Молода сім'я: проблеми та умови її становища / за ред. проф. А. Й. Капської. Київ : ДЦССМ, 2003. 184 с.
37. Молодая семья: социально-экономические, правовые, морально психологические проблемы / сост. В. И. Зацепин. Київ : Логос, 1991 314 с.
38. Молодожены : практическое пособие для молодоженов / под. ред. В. А. Сысенко. Москва : Мысль, 1985. 321 с.
39. Мустаева Ф. А. Социальная педагогика : учебник для вузов. Москва : Академия, 2003. 528 с.
40. Новайтис Г. Семья в психологической консультации. Москва : Московский

психолого-соціальний інститут, 1999. 321 с.

41. Нору А.М. Особливості становлення та розвитку молодих сімей в Україні. *Український соціум*. 2003. № 1. С. 61-71.
42. Постовий В. Г. Сучасна сім'я і її педагогіка. Київ : Логос, 1994. 63 с.
43. Родинна педагогіка / А. А. Марушак та ін. Київ : ПАРАПАН, 2002. 216 с.
44. Селиченко В. А., Заслуженюк В. С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навчальний посібник. Київ : Логос, 1998. 217 с.
45. Семенов Ю. И. Происхождение брака и семьи. 2-е изд, дополн. Москва : Красанд, 2010. 312 с.
46. Семья: Всё начинается с любви / сост. И. Залевская. Пермь : Кн. изд-во, 1987. 136 с.
47. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 264 с.
48. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ : УДЦССМ, 2000. 260 с.
49. Соціальна педагогіка : навчальний посібник / за заг. ред. А. Й. Капської. Київ : Центр навч. літ-ри, 2003. 467 с.
50. Соціальна робота / за ред. Т. Семигіної, І. Григи. Київ : Києво-Могилянська академія, 2004. 342 с.
51. Соціальна робота з молодію сім'єю : збірник теоретичних і методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді / за ред. З. Г. Зайцевої. Київ : А.Л.Д., 1995. Вип. 2. 327 с.
52. Соціальна робота з підлітками і молоддю: проблеми, пошуки, перспективи / за заг. ред. І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової. Київ : УДЦССМ, 2000. Вип. 1. 276 с.
53. Спичак С. Ф. Семья глазами психолога : сборник методик. Москва : МПСИ, 2007. 64 с.
54. Сушко А. Стабільність молоді сім'ї в Україні. *Соціально-філософський та демографічний аспекти. Мультиверсум. Філософський альманах*. Київ :

- Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, 2004. С. 235–242.
55. Технологии социальной работы : учебное пособие / под. ред. Е. И Холостовой. Москва : ИНФРА-М, 2001. 400 с.
 56. Технології соціально-педагогічної роботи : навчальний посібник / за заг ред. проф. А. Й. Капської. Київ : Логос, 2000. 372 с.
 57. Трубавіна І. М. Поняття про соціально-педагогічне консультування сім'ї. *Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості*. Київ : ІПВ, 2001. Кн. 1. С. 202-209.
 58. Фирсов М. В., Студенова Е. Г. Теория социальной работы : учеб. пособ. для студ. высш. учебн. завед. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 432 с.
 59. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи. Київ : Вища школа, 2006. 464 с.
 60. Шнейдер Л. Б. Семейная психология : учебное пособие для вузов. 2-е изд. Москва : Академический Проект, 2006. 768 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вивчення ситуації в сім'ї та виявленні на цій основі оптимальних напрямків роботи з нею

1. Які проблеми найбільше виникають у Вашій сім'ї?
2. Які питання Вас найбільше турбують?
3. Консультаціями яких спеціалістів Ви б хотіли скористатись?
4. З ким Ви живете?
5. Які у Вас відносини з батьками чоловіка/дружини?
6. Що для Вас найбільш важливе у шлюбі?
7. Як Ви вважаєте, з яких причин найчастіше виникають розлучення серед молодих сімей?
8. Що є складовою щасливого шлюбу?
9. Чи задовольняє вас матеріальний стан вашої сім'ї?

Вдячні Вам за відповіді!

Додаток Б

Анкета для вивчення ситуації в сім'ї після організації та проведення дослідно-експериментальної роботи з молодими сім'ями

1. Ваш вік:

- а) 16-18 років;
- б) 19-21 рік;
- в) 22-25 років;
- г) 26-30 років

2. Скільки років ви одружені? _____

3. Молода сім'я, на вашу думку – це _____

4. На Вашу думку, молодій сім'ї після одруження краще жити:

- а) окремо від родичів;
- б) з батьками (чоловіка) дружини;
- в) в одному мікрорайоні з батьками;
- г) _____

5. Що для Вас найбільш важливе у стосунках?

- а) кохання;
- б) сприятливий сімейний мікроклімат;
- в) повага, взаєморозуміння;
- г) сексуальне задоволення партнером;
- д) підтримка близької людини;
- е) _____

6. На Вашу думку, бюджет сім'ї залежить від:

- а) планування витрат;
- б) фіксації доходів та витрат у сімейному бюджеті;
- в) розподілу обов'язків у сім'ї;
- г) _____

7. Головним засобом поповнення бюджету у Вашій сім'ї є:

- а) допомога батьків;
- б) зарплатня або стипендія;
- в) індивідуальна трудова діяльність;
- г) соціальна державна допомога;
- д) _____

8. Стосунки у своїй сім'ї Ви будете за зразком стосунків своїх батьків?

- а) так;
- б) ні;
- в) у деяких аспектах;
- г) _____

9. Зібравшись разом, Ваша сім'я:

- а) займається домашнім господарством;
- б) обговорюєте минулий робочий (навчальний) день;
- в) разом проводите дозвілля;
- г) готуетесь до наступного дня;
- д) вирішуєте спільні життєві проблеми;
- е) кожен займається своєю справою.

10. Якби збільшились прибутки Вашої сім'ї, на що були б спрямовані витрати в першу чергу?

- а) на житло;
- б) туристичні поїздки;

- в) підвищення рівня освіти;
- г) одяг та їжу;
- д) на відпочинок з друзями;
- е) _____

11. Які сімейні традиції Ви перенесли з батьківської сім'ї у свою? _____

12. Причиною конфліктних ситуацій у Вашій сім'ї стає:

- а) низький матеріальний рівень;
- б) низька культура спілкування;
- в) негаразди сексуального життя;
- г) втручання батьків у життя подружжя;
- д) не виконання сімейних ролей;
- е) _____

13. Хто, на Вашу думку, повинен бути головою сім'ї?

- а) чоловік;
- б) дружина;
- в) обоє

14. Перелічіть, яких видів допомоги потребує молода сім'я _____

15. За допомогою у вирішенні сімейних питань Ви звернетесь до:

- а) батьків;
- б) фахівців соціальної сфери;
- в) друзів;
- г) будете вирішувати самотужки

Додаток В

Тренінгові заняття для молодих сімей

Час необхідний для проведення тренінгу: 2 дні.

Форма проведення: тренінг.

Цільова група: молода сім'я.

Кількість учасників тренінгу: 20 – 25 осіб.

Кількість тренерів: 2 особи, а саме: 1 тренер та 1 фасилітатор.

Приміщення: простора кімната, стільці розміщені в центрі кімнати у формі кола; 4 столи, поставлені у кутах кімнати, стіл для тренерів.

ЗАНЯТТЯ. Родина починається з «Я».

Мета: усвідомлення учасниками групи факту свого існування, формування умінь спілкуватися із самим собою і презентації свого «Я» іншим.

Вправа 1. Хто Я?

Проставте в стовпчик номери від 1 до 10 і дайте десять відповідей на питання «Хто я?». При цьому можна враховувати будь-які свої характеристики, риси, інтереси, емоції – усе, що здається вам придатним для того, щоб описати себе фразою, що починається «Я – ...».

Готовий перелік кожен учасник оголошує перед групою.

Вправа 2. Проективний малюнок.

Вам пропонується виконати два малюнки. Візьміть лист паперу і виконайте поруч два малюнки. Я – такий, як є. І другий малюнок: Я – такий, яким би хотів бути. На виконання малюнків дається 5 хвилин. Малюнки не підписуються. Отже, «Я такий, як є», і «Я такий, яким хотів би бути». Усі малюнки складаються на стілець у центрі кімнати. Ведучий перемішує малюнки і довільно вибирає один. Кладе його так, щоб усім було видно. Тепер кожний по черзі розповість про те, що він бачить на малюнку. Не формальні описи, а свої відчуття, ставлення до того, що намальовано. Опишіть те, якою

себе бачить людина, якою вона хотіла б стати, що хотіла б змінити в собі. Усі висловлюються по колу, при цьому автор малюнка не повідомляє сам себе, а висловлюється, як і інші учасники, у свою чергу. Після проходження повного кола, коли усі висловилися щодо малюнка, спробуємо вгадати, хто ж є автором. Потім автор називає себе і розповідає, що ж хотів виразити в малюнку, відзначає репліки, що найбільше сподобалися.

Вправа 3. Зовні-усередині.

Тренер ставить у ряд 6-7 стільців. Стільці зображують різні «шари особистості». Стілець з лівого краю позначає зовнішній шар, видимий світ і усім відомий. Стілець із правого краю позначає самий глибинний шар, серцевину особистості. Інші стільці – це проміжні шари.

Тренер: Я хочу, щоб кожний з Вас по черзі виходив сюди, сідав на крайній стілець і описував себе таким, яким він зовні представляється людям. Потім пересідає на сусідній стілець і описує себе вже у відповідності з наступним шаром, що лежить під самим поверхневим. Ви можете продовжувати описувати кожен шар своєї особистості, пересідаючи зі стільця на стілець. Запам'ятайте, ви не зобов'язані пройти всі шари. Ви можете зупинитися на будь-якому етапі (будь-якому стільці), коли відчуєте себе ніяково, і Вам не захочеться йти глибше.

Вправа 4. Декларація моєї самотності.

Ведучий роздає кожному учаснику аркуші з надрукованим текстом. Група декламує разом уголос слідом за тренером наступне: Я – це Я.

В усьому світі немає нікого абсолютно такого ж, як Я.

Є люди, чимось схожі на мене, але немає нікого абсолютно такого ж, як Я. Тому усе, що виходить від мене, – це справді моє, тому що саме Я вибрав це.

Мені належить усе, що є в мені: моє тіло, включаючи усе, що воно робить; моя свідомість, включаючи всі мої думки і плани; мої очі, включаючи всі образи, що, вони можуть бачити; мої почуття, якими б вони не були, тривога, задоволення, напруга, любов, роздратування, радість; мій рот і всі слова, що він може вимовляти, – ввічливі, ласкаві чи грубі, правильні чи

неправильні; мій голос, голосний чи тихий; усі мої дії, звернені до інших чи людей до мене самого. Мені належать усі мої фантазії, мої мрії, усі мої надії і мої страхи. Мені належать усі мої перемоги й успіхи. Усі мої поразки і помилки. Усе це належить мені. І тому Я можу дуже близько познайомитися із собою. Я можу полюбити себе і подружитися із собою. І Я можу зробити так, щоб усе в мені сприяло моїм інтересам. Я знаю, що дещо в мені спантеличує мене, і є в мені щось таке, чого Я не знаю. Але оскільки Я дружу із собою і люблю себе, Я можу обережно і терпляче відкривати в собі джерела того, що спантеличує мене, і дізнаватися усе більше і більше різних речей про себе.

Я можу бачити, чути, почувати, думати, говорити і діяти. Я маю все, щоб бути близьким з іншими людьми, щоб бути продуктивним, вносити зміст і порядок у світ речей і людей навколо мене.

Я належу собі, і тому Я можу будувати себе. Я – це Я, і Я – це чудово!

Обговорення вправи і почуттів, які виникли в учасників при її виконанні.

ЗАНЯТТЯ. Розвиток довіри до людей.

Мета: розширити усвідомлення учасниками своїх відчуттів і поглибити довіру між ними, показати учасникам групи, що успішне спілкування і взаєморозуміння в родині залежить від відкритості і довіри один одному.

Вправа 1. Воскова паличка.

Встаньте усі в коло, щільно один до одного. Зараз один учасник вийде у центр кола. Граючий у центрі, розслабтеся, інші поставте руки перед собою і, погойдуючи учасника в центрі, підтримуйте його, не даючи упасти. Нехай через цю процедуру пройдуть всі інші по черзі. Один стоїть в центрі, а усі витягнутими руками підтримують його, не даючи упасти. Тепер сядьте в коло. Питання усім: хто дійсно міг розслабитися, зняти затиски, не боявся упасти, хто довірився учасникам гри? Оцініть свою довіру за п'ятибальною системою і підніміть руку з відповідним числом пальців.

Вправа 2. Довірче падіння.

Цю вправу виконують пари учасників. Один падає, а інший його

підхоплює. Той, що підхоплює, стоїть за спиною падаючого партнера, щоб мати можливість перервати його падіння. Падаючий розслаблюється і валиться спиною на руки партнера. Падати треба, не переступаючи ногами і не намагаючись уникнути падіння. Будучи готовим упасти чи підхопити падаючого, зверніть увагу на свої почуття. Поміняйтеся один з одним, щоб кожний міг побувати в ролі падаючого і того, що підхоплює. Ця вправа дає прекрасну можливість випробувати на власному досвіді, що таке довіра.

Вправа 3. Враження.

У цій вправі члени групи діляться своїми враженнями один про одного.

Ненадовго сідайте перед кожним зі своїх партнерів по групі і дивіться йому в очі. При бажанні можна його торкнутися. Коротко розповідайте партнеру, як ви його сприймаєте і які почуття він у вас викликає. Говоріть досить голосно, для того, щоб вас чули усі. Будьте короткі. Коли ви закінчите, усіх по черзі буде обходити наступний, і так далі. Щораз, коли ви вислухуєте, що про вас говорять інші, 38 намагайтеся не відповідати їм, а тільки враховувати те, що ви довідаєтеся про себе від своїх партнерів.

Вправа 4. Довірча прогулянка.

Розбийтеся на пари, вибираючи по можливості в партнери людину протилежної статі. У кожній парі один з партнерів починає вправу як ведучий, а другий як відомий із зав'язаними очима. Через півгодини поміняйтеся ролями.

Вправа виконується невербально.

Якщо ви ведучий, вам треба взяти партнера за руку, чи під лікоть, чи обійняти його за талію і повести для сенсорного дослідження простору. Мовчки направляйте партнера так, щоб він уникав перешкод. Давайте вашому партнеру можливість доторкнутися до цікавого навпомацки, а також до інших учасників групи, у яких очі теж зав'язані. Намагайтеся зробити так, щоб ваш партнер міг відчувати запах квітів, тепло сонячних променів, прохолоду від кондиціонера, чи з вікна міг почути віддалені розмови, щоб мінялася поверхня, по якій він ступає. Через 20-30 хвилин зніміть пов'язку з його очей. Поділіться з ним враженнями про те, як бути поводитирем і відповідати за благополуччя того.